

La lluita política durant el Sexenni: del radicalisme democràtic al conservadorisme liberal

Marició Janué i Miret*

Un punt d'inflexió en la interpretació del canvi polític

El IX Congrés d'Història de Barcelona porta per títol “El tombant de 1868-1874”. Es tracta d'un títol que caracteritza encertadament el significat polític del període. El Sexenni de 1868-1874 constitueix un punt d'inflexió important en les anàlisis sobre la història política de la Catalunya i de l'Espanya contemporànies. L'etapa, que s'inicià amb la Revolució Gloriosa de setembre de 1868, quan la reina Isabel II va ser foragitada del tron, i culminà amb la Restauració de la monarquia borbònica en la persona d'Alfons XII el desembre de 1874, es troba en el límit cronològic entre dues problemàtiques historiogràfiques destacades. Dues problemàtiques que, des de pressupostos teòrics i amb interpretacions diverses, s'han mantingut vigents fins avui i que, encara, es troben en el rerafons de moltes investigacions recents sobre la Catalunya i l'Espanya dels segles XIX i XX. Ens estem referint, d'una banda, a les discussions al voltant de la cronologia i l'abast de la revolució liberal a Espanya. I, de l'altra, a les anàlisis a l'entorn de les motivacions del sorgiment i consolidació dels anomenats nacionalismes perifèrics, fenomen que marcarà la història política espanyola (i no cal dir la catalana) des del darrer quart del segle XIX fins a l'actualitat.

Pel que fa a la temàtica sobre l'abast i característiques de la revolució liberal, cal assenyalar que es tracta d'una qüestió que també ha preocupat altres historiografies europees i que, per tant, ens ofereix elements per a una aproximació comparativa al canvi polític en l'Europa contemporània.

En el cas espanyol i català, sembla haver-hi un acord notable entre els historiadors en què el Sexenni vindria a constituir la darrera revolució del liberalisme espanyol.¹ En aquest sentit, hem de recordar que l'esclat de la Gloriosa es produí en el context del regnat d'Isabel II (1833-1868), on era vigent un règim monàrquic liberal, nominalment constitucional i representatiu, però on la Constitució no s'acomplia i la representació, a través del censatarisme, era extremament limitada. De fet, vers el 1868, la participació en el règim s'havia reduït

* Investigadora del Programa Ramón y Cajal, Departament d'Humanitats, Universitat Pompeu Fabra. Agraïxo molt als professors Borja de Riquer i Josep Maria Fradera la seva bona disposició a llegir-se i comentar-me aquest article, cosa que m'ha ajudat a millorar-lo i a enriquir la meua perspectiva.

1. Vegeu, en aquesta línia, Rafael SERRANO GARCÍA, «La historiografía en torno al Sexenio 1868-1874: entre el fulgor del centenario y el despliegue sobre lo local», *Ayer*, 44 (2001), pàg. 11-32; i Rosa A. GUTIÉRREZ i Rafael ZURITA, «Canvi polític i mobilització electoral en la revolució del 1868», *Recerques*, 39 (1999), pàg. 31-54.

als grups polítics dirigents, és a dir, al partit moderat i a les seves clienteles. Les eleccions eren falsejades, les oposicions reprimides i els funcionaris se seleccionaven pel seu caràcter d'addictes al règim.

D'altra banda, les anàlisis historiogràfiques han apuntat, també, que la fi del Sexenni va donar pas a la consolidació d'un model d'Estat liberal espanyol conservador i unitarista, que es mantingué vigent, pràcticament, fins el 1931. Per tant, des d'aquesta perspectiva, el desenllaç del Sexenni va tenir una incidència molt notable en l'evolució política posterior d'Espanya i en el retard comparatiu dins el context europeu en el desenvolupament d'un sistema polític autènticament democràtic.

En segon lloc, amb relació a la qüestió de la gestació dels nacionalismes perifèrics alternatius, les recerques realitzades sobre l'etapa han situat en el Sexenni l'inici de la manifestació de desacords notables amb l'estructura politicoadministrativa de l'Estat en diversos territoris d'Espanya. Un exponent clar de la manifestació d'aquests desacords, que aquesta vegada no afectà Catalunya, es trobaria en els moviments cantonalistes de l'estiu de 1873. En el cas de Catalunya, és en l'etapa del Sexenni –i en el fet que culminés amb el fracàs de les opcions liberals que propugnaven una estructura més descentralitzada de l'Estat, i molt en particular el federalisme republicà– on s'ha vist l'inici de la presa de consciència dels seus problemes d'encaix en l'Estat liberal espanyol. En altres paraules, tot i que –no cal oblidar-ho– el projecte del republicanisme federal era pensat per reformar Espanya, va ser en el Sexenni on es gestà allò que en el tombant de segle acabaria esdevenint el nacionalisme polític català.²

A les pàgines que segueixen, ens proposem, entre d'altres, aportar elements de reflexió a l'entorn del significat històric de la clivella política de 1868-1874, integrant-la en les dues problemàtiques que acabem d'esmentar: les característiques de l'Estat liberal a Espanya i els orígens del catalanisme polític en el darrer quart del segle XIX.

La nostra anàlisi parteix d'una investigació sobre el canvi polític en aquesta etapa a la ciutat de Barcelona.³ La capital catalana era, a la vigília de la Revolució de Setembre, la segona ciutat de l'Estat espanyol pel que fa al nombre d'habitants i la primera per desenvolupament industrial. Totes dues circumstàncies, i la complexitat social que hi anava vinculada, convertien la ciutat, també, en una de les més conflictives de l'Estat, tant per motivacions polítiques com socials. Això, juntament amb la defectuosa actuació de l'administració, el centralisme paralitzant i inoperant, els favoritismes i els negocis corruptes, entre d'altres, va ocasionar un progressiu descontentament general de la població, inclosa la burgesia conservadora catalana.⁴ Com a conseqüència, al llindar de la Revolució de 1868, la manca de legitimació del règim isabelí havia arribat a un extrem tal que, a Barcelona, cap de les forces polítiques no li donava

2. En concret, sobre aquesta qüestió, Pere ANGUERA NOLLA, «La politización del catalanismo», *Ayer*, 44 (2001), pàg. 33-53.

3. Vegeu Marició JANUÉ i MIRET, *La Junta Revolucionària de Barcelona de l'any 1868*, Vic, IUHJV i Eumo, 1992; i Marició JANUÉ i MIRET, *Els polítics en temps de revolució. La vida política a Barcelona durant el Sexenni revolucionari (1868-1873)*, Vic, Eumo i Universitat de Vic, 2002.

4. Explica el descontentament de la burgesia catalana a l'etapa Borja DE RIQUER, «El conservadorisme català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració», *Recerques*, 11 (1981), pàg. 29-80.

suport.⁵ De fet, els revolucionaris de setembre de 1868 representaven tots aquells que, en major o menor mesura, estaven d'acord que calia modernitzar les estructures de l'Estat liberal espanyol.

Amb la institucionalització del procés revolucionari, les diferents tendències polítiques que havien participat en la Revolució Gloriosa van anar definint més clarament els seus objectius diversos. A Barcelona, ja durant el període de vigència de les juntes revolucionàries, els dos projectes polítics revolucionaris que es manifestaren amb més nitidesa van ser el dels monàrquics progressistes i el dels republicans federals. En la Junta Revolucionària que s'instituí a la ciutat en representació del conjunt de les forces revolucionàries aviat es posaren de manifest les contradiccions en l'ideari de les diverses tendències que hi participaren. Aquest va ser un dels motius que conduí la Junta de Barcelona a acceptar l'auto-dissolució que des de Madrid s'havia recomanat.

Amb la dissolució de les Juntes Revolucionàries per part del Govern Provisional, que havia estat nomenat per la Junta de Madrid sense consultar les altres juntes i sense incloure demòcrates, la Revolució va iniciar un nou cicle. A partir de la dissolució de les Juntes, les diferents tendències polítiques s'enfrontaren per imposar les característiques concretes que desitjaven adoptés el nou règim polític, en un marc fins feia molt poc inèdit. Cal considerar que les convocatòries electorals que tingueren lloc a les diferents institucions de poder (Ajuntament, Diputació i Corts) durant el Sexenni Revolucionari gaudiren d'una innovació molt important amb relació a totes les anteriors, que és la que dóna la màxima entitat al període: per primera vegada s'instaurà a l'Estat espanyol el sufragi universal directe masculí. El nou sufragi forçà les diferents tendències polítiques a concretar els trets fonamentals del canvi polític que propugnaven, en la mesura que ara havien de convèncer molts milers de ciutadans. Els canvis en el sistema electoral van comportar transformacions importants pel que feia a la conformació i estructuració dels partits, la formació i composició de les candidatures i en les formes de propaganda política i competitivitat de les campanyes.

Les noves circumstàncies que acabem de descriure ens suggereixen nombrosos interrogants amb relació a la interpretació del canvi polític que s'engegà durant el Sexenni. Ens preguntem si durant el Sexenni s'afermà una democratització de la vida política i en quins termes cal valorar-la; si les transformacions en la vida política pogueren ser percebudes pels polítics i pels ciutadans que les protagonitzaren o les experimentaren; com afectà el canvi a l'organització de les forces polítiques i a la definició dels seus idearis; fins a quin punt les forces polítiques es legitimaren davant els electors i si aconseguiren la representativitat d'amplis sectors de la societat; si a l'etapa del Sexenni s'assolí satisfer les peticions de polítics i ciutadans a favor d'un funcionament més eficaç de l'administració pública, i en quina mesura els governs es mostraren conciliadors amb les diferents demandes sorgides que reclamaven un model menys centralista i menys unitarista d'Estat liberal; finalment, quina va ser la contribució del perío-

5. Ho hem analitzat a Maricció JANUÉ I MIRET, «La crisi del règim isabelí a Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història*, 10 (2004), pàg. 235-261.

de a l'ampliació del consens social a l'entorn de la idea d'Espanya com a Estat-nació i com valorar la transcendència del període pel que fa al sorgiment i consolidació de les alternatives nacionalistes al tombant del segle XIX.

Ara bé, volem deixar clar que aquí no tenim la voluntat de resumir, i encara menys de manera sistemàtica, els esdeveniments polítics a la ciutat. En canvi, sí que constitueix un dels nostres objectius contextualitzar en un marc històric més ampli, espanyol i europeu, dues qüestions clau per interpretar la transcendència política del Sexenni a Barcelona i a Catalunya.⁶ La primera d'aquestes qüestions està relacionada amb les característiques del desenvolupament de l'Estat liberal espanyol en el context europeu. Ens preguntem, en aquest cas, si els esdeveniments polítics del Sexenni ens donen peu a subratllar el caràcter precoç de la revolució liberal i les transformacions polítiques que hi anaven vinculades a Espanya, tal com fa una part destacada de la historiografia que s'ha ocupat del canvi polític en les primeres dècades del segle XIX; o si més aviat ens confirmen un retard relatiu del canvi polític a l'Estat espanyol des de la segona meitat d'aquest mateix segle, tal com suggereix una altra part de la historiografia, en particular la que s'ha centrat en l'etapa de la Restauració. La segona qüestió té a veure amb el grau de cohesió social que assolí la idea d'Espanya com a Estat-nació en aquesta etapa en comparació amb Europa. Es tractaria d'esbrinar si, amb una visió més àmplia del significat polític del Sexenni, podem o no seguir sostenint que la frustració de les esperances descentralitzadores que es manifestaren a l'etapa a Catalunya tingué una transcendència cabdal en el posterior sorgiment d'un nacionalisme alternatiu en la zona de major desenvolupament capitalista de l'Estat, fenomen excepcional a l'Europa occidental.

L'enfrontament dels liberalismes conservador i democràtic

Una de les denominacions de l'etapa que ha estat més habitual històricament és la de Sexenni Revolucionari, si bé avui en dia sembla donar-se preferència a anomenar el període Sexenni Democràtic. La denominació de Sexenni Revolucionari dóna continuïtat a un qualificatiu que, en forma de substantiu, era corrent en aquella època. La revolució feia aleshores referència a la forma forçada com en diversos moments del segle XIX s'introduïren, o s'intentà introduir, diferents mesures d'ampliació de la participació en el sistema polític, tant a Espanya com en diversos països d'Europa. Aquesta concepció primordialment política de la revolució la il·lustra perfectament la definició que en va fer Adolfo Joaritz, un demòcrata republicà català de l'època amb activitat política a Madrid:

Quando una parte, mayor o menor, del país no reconoce y acata la autoridad establecida y se subleva contra ella para establecer otra distinta, ocurre

6. Per a una interpretació del Sexenni Revolucionari a Catalunya, vegeu Marició JANUÉ i MIRET, «El fracaso del Sexenio en Cataluña», dins Rafael SERRANO GARCÍA (Ed.), *España 1868-1874. Nuevos enfoques sobre el Sexenio Democrático*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 2002, pàg. 267-297; i Marició JANUÉ i MIRET, «La vida política a Catalunya durant el Sexenni», dins Marició JANUÉ, Borja DE RIQUER, Pere GABRIEL, Josep PICH i Isidre MOLAS, *La Diputació Revolucionària 1868-1874*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2003, pàg. 11-37.

entonces lo que se llama una revolución; y el tiempo que transcurre desde el derrumbamiento de la autoridad antigua hasta el establecimiento de la autoridad nueva, es lo que constituye el período revolucionario; período de lucha material, durante el cual se aflojan o rompen por completo los lazos sociales, se oscurecen las ideas de derecho y de deber, y es la fuerza la única autoridad y la única razón que se obedece.⁷

Ara bé, des de ja fa uns anys la denominació de Sexenni Revolucionari s'ha guanyat alguns detractors, que han advocat per substituir-la pel qualificatiu de Democràtic, com ho posa de relleu el títol d'una part destacada de les obres d'anàlisi sobre l'etapa que s'estan publicant darrerament.⁸ Per justificar-ho, s'han adduït les confusions a què podia conduir el qualificatiu de revolucionari, considerant els significats diversos del concepte revolució des de la difusió del marxisme i el materialisme històric.⁹ Aquesta argumentació es funda en la constatació que la supressió del sistema socioeconòmic vigent no es trobava en el primer pla de les reivindicacions de les forces polítiques que van promoure els esdeveniments de setembre de 1868 amb la finalitat d'apartar Isabel II del tron.¹⁰

El fet d'anomenar el període Sexenni Democràtic, a més d'evitar la confusió a què acabem de fer referència, ens aporta una informació fonamental per entendre l'etapa. Així, el Sexenni de 1868-1874 caldria interpretar-lo, alhora, com una revolució liberal, però, també, com un enfrontament entre diferents opcions del liberalisme. I és que, de les diverses forces polítiques que participaren a la Gloriosa –progressistes, unionistes i demòcrates– no hi ha dubte que van ser aquests darrers els que van donar ideari al moviment revolucionari. Ho prova el fet que els manifestos que les juntes revolucionàries formades van llançar, on comunicaven el seu ideari i programa de govern, s'inspiraven majoritàriament en el programa democràtic.¹¹ Amb tot, podríem matisar que, si bé el programa de la Revolució corresponia a l'ideari democràtic, seria més dubtós afirmar que la pràctica política va arribar a ser-ho realment i, també, en quina mesura van ser les forces democràtiques les que controlaren el poder durant aquesta etapa.

Però, tant si ens decantem per una o per l'altra denominació, els esdeveniments del Sexenni s'enquadren perfectament en el cicle de revolucions liberals que se succeïren al continent europeu en el procés de canvi polític que tingué lloc des de finals del segle XVIII. Un canvi polític, aquest, que es caracteritzà, d'una banda, per la progressiva difusió de les formes de la política liberal i, de l'altra, paral·lelament, pel progressiu fraccionament del liberalisme polític en diverses opcions polítiques que passarien a enfrontar-se entre elles.

7. Adolfo JOARITZI, *Los progresistas, los demócratas y los individualistas. Dedicado al partido liberal*, Barcelona, Imp. de Valentín Doménech, 1861.

8. Destacariem, Rafael SERRANO GARCÍA (Ed.), *El Sexenio Democrático*, Madrid, Asociación de Historia Contemporánea i Marcial Pons, 2002; i SERRANO (Ed.), *España, 1868-1874...*

9. En aquesta línia, Borja DE RIQUER I PERMANYER, «Una revolució sense demòcrates?», dins JANUÉ, *Els polítics en temps...*, pàg. 9-20, especialment pàg. 9-10.

10. Ho havia avançat Fontana fa anys a Josep FONTANA LAZARO, «Canvi econòmic i actituds polítiques. Reflexions sobre les causes de la revolució de 1868», *Recerques*, 2 (1972), pàg. 7-32.

11. Ho afirma Antonio EIRAS ROEL, *El partido demócrata español (1849-1868)*, Madrid, Rialp, 1961, pàg. 377.

Si haguéssim de destacar un denominador comú en el programa d'aquestes revolucions liberals, el trobaríem en la reivindicació de la sobirania nacional, que s'havia de concretar en un règim constitucional amb representació parlamentària.¹² Lligat a aquesta demanda, els liberals defensaven un conjunt de drets polítics dels nous ciutadans de la nació; entre els més destacats: el de sufragi, la llibertat de premsa, la de reunió o associació, o la de culte. Aquests drets individuals, que formaven part, també, de les reivindicacions dels revolucionaris de 1868, eren percebuts pels liberals com les garanties necessàries de l'expressió parlamentària, del joc de l'oposició i de la majoria, del control del poder i de la representació de les noves opinions. I és l'acceptació cada vegada més àmplia d'aquests drets la que impulsà la creació de la ciutadania política, entesa com a participació real en el poder polític. Sovint, aquesta creació de la ciutadania va anar acompanyada –i en part coincidí– amb la construcció de la identitat nacional, que en molts sentits serví per contemplar el cos electoral com una espècie de comunitat ideal.¹³

Ara bé, no tots els liberals van entendre de la mateixa manera qui havia de ser el subjecte de la sobirania nacional i la ciutadania política. Ja a la mateixa Revolució Francesa, la primera gran revolució liberal al continent europeu, es va plantejar ben aviat el debat sobre si aquesta ciutadania, és a dir, la participació política, havia de ser un dret de tots els homes (sobirania popular), o bé si calia limitar el dret a controlar el poder de decisió de l'Estat (sobirania nacional). Aquest debat, que dividí els liberals, va conduir a la idea del sufragi censatari. Els partidaris del sufragi censatari defensaven que calia restringir la direcció política i que la llibertat havia de ser administrada per una minoria de dirigents qualificats, que l'havien d'interpretar d'acord amb les necessitats de la societat, és a dir, amb allò que ells consideraven com a tals. La restricció del sufragi, que podia afectar el dret a ser elector i el dret a ser elegit, es podia fer en funció de condicionants diversos, principalment la propietat o riquesa (sobretot immobiliària, i en particular la terra), i també segons la capacitat. Aquest procés de diferenciació del liberalisme va donar lloc al sorgiment de concepcions més o menys radicalrevolucionàries o conservadores a l'entorn del major o menor grau de generalització que havia d'assolir el sufragi, que es concretarien en la creació de formacions polítiques diverses.¹⁴

El procés i el ritme de la implantació de les institucions polítiques liberals als diversos països no va ser uniforme ni es va fer des de la mateixa concepció de la ciutadania, a part de patir avanços i retrocessos. En el cas de França, a la primera Revolució, tant la Constitució de 1791 com la de 1795, a diferència de la jacobina de 1793, incloïen restriccions al sufragi, però aquestes eren força reduïdes. Això ha portat a considerar que a la Revolució Francesa s'imposà una concepció

12. Una bona síntesi sobre el paper del liberalisme polític a Europa és Nicolas ROUSSELLIER, *L'Europe des libéraux*, Bruxelles, Editions Complexe, 1991 (Questions au xxe siècle, 41).

13. Vegeu Raffaele ROMANELLI, «Sistemas electorales y estructuras sociales. El siglo XIX europeo», dins Salvador FORNER (ed.), *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX i XX*, Madrid, Cátedra, 1997, pàg. 23-46, especialment pàg. 27.

14. Explica la història de les organitzacions polítiques a Europa Paolo POMBENI, *Introduzione alla storia dei partiti politici*, Bologna, Il Mulino, 1985.

radicalrevolucionària de la ciutadania.¹⁵ També responia a aquesta concepció, a Espanya, la Constitució de Cadis de 1812, que s'emmira llà en el model francès. Aquest és un dels motius principals pels quals actualment existeix un cert consens entre els historiadors del desenvolupament polític a l'hora d'incloure França i Espanya en un mateix model d'expansió inicial del liberalisme polític i la ciutadania seguint una via radical revolucionària. Al model revolucionari francès i espanyol s'hi pot contraposar, principalment, el reformista britànic. Així mateix, la via seguida pels Estats alemanys, on durant molt de temps van conviure simultàniament diferents sistemes representatius, també responia a una concepció diferent de la ciutadania.

Pel que fa a l'expansió de la política liberal, després de la caiguda de l'Imperi napoleònic, els avenços que s'havien portat a terme des de l'esclat de la Revolució Francesa en diversos territoris del continent europeu van quedar estroncats. En alguns llocs, com a França mateix, no es produí una restauració de l'absolutisme en els mateixos termes d'abans de la Revolució. No obstant, les classes propietàries, que havien quedat escarmentades pels perills que l'experiència revolucionària havia comportat per a la seva hegemonia, imposaren arreu d'Europa una concepció molt més conservadora de la ciutadania. Això explica que la major part dels moviments, insurreccions, cops de força i primeres campanyes electorals que tingueren lloc al continent europeu les dues dècades següents, es fessin en nom del programa liberal. Un exemple el trobem en la revolució de 1820 a Espanya, que reivindicà la Constitució de 1812.

Ara bé, els anys següents, i sobretot després de l'ampli cicle de revolucions liberals europees de 1830, l'evolució del corrent liberal va accentuar la seva diversificació. El fraccionament del liberalisme va venir condicionat per un conjunt de transformacions diverses, com ara la industrialització i els avenços en la nacionalització dels mercats econòmics, la modernització de l'Estat i la seva difusió (administrativa, fiscal, militar), i també –i això ens interessa particularment– la progressiva politització de collectius socials cada vegada més amplis.

En el cas d'Espanya, després de 1833 el moviment liberal s'anà fraccionant en moderats, progressistes, demòcrates, unionistes i republicans, amb concepcions diverses sobre l'extensió que havia d'assolir el sufragi i les llibertats que hi anaven associades. Durant l'era isabelina, van ser els moderats els que aconseguiren imposar el seu model d'Estat fundat en un liberalisme extremament restrictiu, que va fer del doctrinarisme i del sentit de l'ordre els principis fonamentals, en contraposició al parlamentarisme i la sobirania popular.¹⁶ Les investigacions que s'han realitzat la darrera dècada han subratllat la duresa dels enfrontaments entre les diferents opcions del liberalisme espanyol que protagonitzaren l'etapa.¹⁷

15. Trobareu la distinció entre la concepció revolucionària i la concepció conservadora de la ciutadania a Manuel PÉREZ LEDESMA, «La conquista de la ciudadanía política: el continente europeo», dins Manuel PÉREZ LEDESMA, *Ciudadanía y Democracia*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 2000, pàg. 115-147.

16. Vegeu Fidel GÓMEZ OCHOA, «Pero, ¿Hubo alguna vez once mil vírgenes? El partido moderado y la conciliación liberal 1833-1868», dins Manuel SUAREZ CORTINA (Ed.), *Las máscaras de la libertad. El liberalismo español 1808-1950*, Madrid, Marcial Pons, 2003, pàg. 135-168.

17. En parlen Josep M. FRADERA, «El liberalisme en els anys revolucionaris», dins Pere GABRIEL (Ed.), *Història de la Cultura Catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1995, vol. IV, pàg. 205-220; i Anna Maria GARCIA ROVIRA, «Significat de la revolució liberal», dins Josep M. FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 6), 2002, pàg. 19-34.

Per entendre la naturalesa d'aquests enfrontaments –que protagonitzaran també el Sexenni– cal fer atenció un moment al fenomen de la progressiva politització dels medis socials. Tant a Europa com a Espanya, els diferents corrents liberals coincidien que el millor enquadrament d'aquests nous medis socials, cada vegada més polititzats, era l'Estat, i que calia crear-li vincles de fidelitat. Al llarg dels segles XIX i XX, els liberals desenvoluparen, bàsicament, dues grans formes per garantir la cohesió i mantenir la violència social dins d'uns límits acceptables: el nacionalisme, vinculat a la identitat col·lectiva, i la ciutadania, vinculada als drets civils i polítics. Hi ha hagut enfrontaments entre les dues formes, però també han conviscut.¹⁸

Els sectors més conservadors del liberalisme van posar l'accent en la via del nacionalisme i del patriotisme, que permetia la subsistència de la desigualtat política i l'explotació capitalista, evitant que degenerés en una confrontació de classes o la temuda dissolució de l'ordre social. Això significa que cercaren elements de cohesió entre els súbdits a través de la creació ideològica de la identitat nacional, que, en el cas d'Espanya de manera particularment accentuada, els grups polítics i culturals dominants van tendir a identificar amb l'Estat.¹⁹

En canvi, els sectors liberals més radicals van donar prioritat a la via de creació de la ciutadania a través de l'ampliació dels drets dels ciutadans. Pels liberals radicals, la construcció de la nació depenia, en una mesura important, de la progressiva democratització dels règims, i era aquesta la que afavoria la creació de consensos socials amplis.²⁰ Des de la seva òptica, un règim amb vocació representativa no podia afrontar la qüestió nacional sense crear mecanismes d'integració social, entre els quals sobresurt l'extensió del sufragi. Ara bé, el liberalisme radical considerarà l'ampliació del sufragi com un requisit necessari de la democratització i de la legitimació de l'Estat, però no suficient. És en aquest context que ens cal entendre la insistència dels republicans del Sexenni, no solament en el respecte als drets individuals, sinó també en la reforma de l'estructura politicoadministrativa a la recerca d'una major eficàcia econòmica i social.

Els enfrontaments entre els diversos corrents del liberalisme i la seva diferent concepció sobre com afrontar els dilemes nacionals i democràtics protagonitzaren les crisis revolucionàries que esclataren en alguns països del continent europeu pels volts de 1848. Així, a França, des del punt de vista polític, l'aspecte més innovador de la Revolució de 1848 fou l'establiment del sufragi universal directe masculí, és a dir, la igualtat política sense restriccions per als homes

18. La distinció entre la via del nacionalisme i el patriotisme i la via dels drets dels ciutadans es troba a Juan PRO RUIZ, «Comentario», dins Manuel PÉREZ LEDESMA, *Ciudadanía...*, pàg. 149-157.

19. Sobre la confusió a Espanya entre identitat nacional i Estat, vegeu Juan Sisínió PÉREZ GARZÓN, «Memoria, historia y poder. La construcción de la identidad nacional española», www.uclm.es/profesorado/juansisinioperez/investigacion, PDF, consultat 19.10.2005.

20. Un clàssic a l'entorn del concepte de la "nation-building", que fa referència a la creació de la consciència nacional, és Charles TILLY (Ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, 1974 (Studies in Political Development, 8). Per a una breu però interessant reflexió sobre el tractament d'aquest concepte per les ciències socials i la historiografia, Raffaele ROMANELLI, «La formación de los estados nacionales en la Europa del siglo XIX. Notas sobre un proceso social», dins Pedro RUIZ TORRES (Ed.), *Europa en su historia*, València, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert i Universitat de València, 1993, pàg. 47-59.

major de 21 anys. També als Estats alemanys, l'Assemblea Nacional Alemanya que es reuní a Frankfurt el 1848 va aprovar el sufragi universal. Tanmateix, el fracàs d'aquesta Assemblea va comportar que el sufragi universal no s'hi apliqués –fora d'algun Estat en concret– fins dues dècades més tard. En el cas d'Espanya, l'agitació revolucionària de 1848, si bé no aconseguí fites polítiques, sí que va impulsar el manifest fundacional del Partit Demòcrata. Va ser, precisament, el programa d'aquest partit, que es fonamentava en el sufragi universal i el respecte d'un seguit de drets individuals, el que, com ja hem dit, va donar ideari a la Revolució de 1868 i inspirà molts dels manifestos i programes de les juntes revolucionàries.

Després de les revolucions de 1848 –que, fora de França, acabaren amb una derrota dels ideals democràtics– a l'Europa occidental les dècades de 1860 i 1870 van ser les que donaren pas a l'etapa de màxim apogeu de l'impuls democratitzador dins el liberalisme. Van ser aquestes, també, les dècades durant les quals la formació dels Estats-nació assolí el seu punt àlgid. En aquesta etapa, després d'un temps d'incompatibilitat, les idees de nació vinculades a la ciutadania i al patriotisme es reconciliaren, i l'Estat-nació esdevingué referent interclassista per a totes les opcions polítiques. Ho va afavorir que l'Estat, tot i seguir controlat per una oligarquia més o menys renovada, s'obrí a les influències de les aspiracions i la política populars.²¹ Així, en aquests anys, països com Itàlia i Alemanya, que recentment havien culminat la respectiva unificació, o també la Gran Bretanya, van estendre el sufragi masculí, si bé sense arribar a la seva autèntica universalització.

Moltes vegades l'ampliació de la participació política no responia a la voluntat de l'oligarquia governant. En realitat, aleshores, com més tard, va ser habitual que les reformes electorals vinguessin portades per crisis profundes del sistema polític i social.²² Aquestes crisis posaven de manifest, molt sovint, la incapacitat de la classe política parlamentària per assumir les demandes de canvi que naixien d'una modificació de les relacions entre la societat i l'Estat. Aquest fenomen, que també es pot aplicar al Sexenni, es va accentuar encara més a partir de finals del segle XIX, el moment en què va sorgir l'anomenada societat de masses i quan la qüestió social anava prenent una nova dimensió. Dins de les societats sotmeses a la pressió de nous moviments o grups socials, de vegades les reformes servien per canalitzar-los cap a l'interior de les institucions democràtiques i representatives i apaivagar, d'aquesta manera, les contradiccions introduïdes per les noves forces socials i polítiques.

És en aquest context que el qualificatiu de democràtic que sovint s'aplica a l'etapa del Sexenni de 1868-1874 adquireix sentit ple. Aquest període històric s'ha interpretat repetides vegades com el 1848 espanyol, és a dir, com el moment en què, per sobre de la crisi dinàstica, els sectors més avançats del liberalisme

21. Tracten aquesta qüestió Jesús MILLÁN i María CRUZ ROMEO, «Was the liberal revolution important to modern Spain? Political cultures and citizenship in Spanish history», *Social History*, 29 (2004), pàg. 284-300, especialment, pàg. 294.

22. Ho analitza Serge NOIRET, «Introduction», dins Serge NOIRET, *Political strategies and electoral reforms: origins of voting systems in Europe in the 19th and 20th centuries*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft i Florenz, Europäisches Hochschulinstitut, 1990, pàg. 9-49.

espanyol van fer un intent per adaptar el règim polític als imperatius de democratització que s'anaven fent presents als sistemes polítics europeus des de les revolucions de 1848.²³

En realitat, l'experiència del Sexenni pensem que va anar més enllà d'un mer intent d'adaptació. En el marc del continent europeu, la Revolució de 1848 a França i la Gloriosa a Espanya el 1868 van ser les primeres a compartir el trencament amb les concepcions restrictives de la ciutadania masculina. En el primer dels dos països això s'aconseguí d'una manera força més duradora, mentre que a Espanya, després de 1874, caldria esperar fins el 1890 per tornar a disposar del sufragi universal masculí.

La distinció entre el marc electoral legal i la pràctica política democràtica

Ens dona mesura de l'estreta associació que els revolucionaris espanyols de 1868 feien entre la revolució i l'extensió del sufragi el fet que la seva primera concessió en aquest sentit la fessin ja les Junes revolucionàries sense esperar la formació del Govern de l'Estat. A Barcelona, la proclamació del sufragi universal va tenir lloc a començaments d'octubre de 1868, a propòsit de l'organització de l'elecció de la Junta Definitiva on, en conformitat amb les bases de l'elecció, hi van poder votar tots els homes majors de vint-i-un anys.²⁴ En ocasió de la proclamació, la Junta Provisional de la capital catalana va manifestar que el sufragi universal era «uno de los más expresivos lemas escritos en la gloriosa bandera enarbolada por la revolución». El mes següent, el Govern Provisional de l'Estat, un cop ja s'havien dissolt les juntes revolucionàries, va promulgar el decret sobre l'exercici del sufragi universal.²⁵ Segons estipulava aquest decret, per poder votar, els electors havien de ser majors de vint-i-cinc anys, estar inscrits al padró municipal i presentar la cèdula electoral. Poc després de la proclamació de la Primera República, el febrer de 1873, l'edat electoral es reduí als vint-i-un anys, els mateixos que amb anterioritat la Junta Provisional havia fixat per a l'elecció de la Junta Definitiva.²⁶

Ara bé, tot i que el sufragi universal figurés com un dels principals lemes de la Revolució, el concepte que les diferents forces revolucionàries tenien del sufragi no era exactament el mateix. Entre els republicans era pràcticament indiscutible l'opció pel sufragi universal, però entre els monàrquics progressistes hi havia diferències sobre la conveniència d'introduir restriccions al sufragi. Alguns monàrquics justificaven les seves suspicàcies de la següent manera:

23. Ho veuen així, J. L. COMELLAS, «Génesis de la Revolución del 68», *Atlántida*, VI, 36 (1968), pàg. 531-550; i Miguel MARTÍNEZ CUADRADO, «El horizonte político de la Revolución española de 1868», *Revista de Occidente*, 167 (octubre, 1968), pàg. 19-37.

24. La proclamació del Sufragi Universal i les bases de l'elecció es troben al *Boletín Oficial Revolucionario de la Provincia de Barcelona*, 11, (8-X-1868).

25. El decret aparegué a la *Gaceta de Madrid* del 10-XI-1868. Vegeu Enrique TIerno GALVÁN, *Leyes políticas españolas fundamentales*, Madrid, Tecnos, 1968, pàg. 248-272.

26. La reducció es realitzà en virtut de la llei de 11 de març de 1873. L'Ajuntament de Barcelona ho comunicà als ciutadans el primer de maig, *La Imprenta* (1-V-1873).

El Sufragio Universal, que es el más provechoso y trascendental fruto de nuestra revolución, deseáramos con el alma que se practicase con la espontaneidad que exige la libertad. Nosotros creemos que ésta no puede hermanarse nunca con la sujeción o coacción, o de lo contrario deja su modo de ser. Por lo tanto, del mismo modo que se priva del Sufragio a los menores de edad por no tener suficiente discernimiento de lo que pueda convenir a su patria o dejar de convenirla, y del mismo modo que a las mujeres, se debiera privar a los criados que viven entre la familia de sus amos, a los soldados y a todos cuantos dependan directamente de una autoridad que les imponga.²⁷

Per als monàrquics progressistes, el sistema de govern ideal s'havia de regir per les elits, que suposaven útils a la comunitat i de les quals havien de partir les iniciatives de progrés social i polític.²⁸ Per tant, podem concloure que, des d'un punt de vista ideològic, només una part dels revolucionaris de 1868 defensaven des de feia temps la democràcia.²⁹

En realitat, l'existència d'actituds diferents davant el sufragi universal no constitueix cap tret particular de la història política de l'Espanya. A mitjan segle XIX, l'enfrontament entre diferents concepcions liberals sobre el dret a la participació política era corrent arreu d'Europa, però aquesta primera implantació del sufragi universal directe masculí a l'Estat espanyol el 1868 destaca per la seva precocitat. A les alçades del Sexenni, fora d'Europa, només l'havien instituït els Estats Units el 1840, i encara, aleshores, tan sols per als homes blancs.³⁰ Al continent europeu, l'únic país que n'havia gaudit abans era França, que ho va fer sense interrupció ni contestació dels poders públics d'ençà de 1848, tot i els més d'una dotzena de canvis en els modes d'escrutini que han tingut lloc al país des d'aleshores.³¹ És cert que una llei semblant a la francesa del 1848 la va adoptar Bismarck el 1866-1867, quan fundà la Confederació Germànica del Nord. Tanmateix, cal considerar que aquesta llei va conviure amb la pervivència de diferents sistemes de representació als diversos Estats que formaven part de l'esmentada Confederació. De la mateixa manera, la constitució i drets electorals de la Confederació Germànica del Nord van ser els que s'adoptaren, amb pocs canvis, per a les eleccions al Reichstag de l'Imperi Alemany des del 1871, però, en canvi, no per a les altres eleccions celebrades dins el territori.³² A això s'ha d'afegir que a la majoria d'altres països d'Europa occidental, com ara

27. Arxiu Víctor Balaguer, Fons catalogat, carta n. 485, «La Montaña Catalana», 16 d'octubre de 1868. Per l'epistolari de Víctor Balaguer, sabem que l'article causà polèmica a l'interior dels propis progressistes catalans.

28. Vegeu MILLÁN i CRUZ, «Was the liberal revolution...», pàg. 291.

29. Sobre l'elitisme dels progressistes, vegeu GREGORIO L. DE LA FUENTE MONGE, «Élite política y clientelismo durante el Sexenio Democrático (1868-1874)», dins ANTONIO ROBLES EGEA (ed.), *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, Siglo Veintiuno, pàg. 133-168, especialment, pàg. 152.

30. Tot i que després de la Guerra de Secessió es legislà el vot dels homes negres, a la pràctica, no estigué garantit fins gairebé cinquanta anys després de la introducció del sufragi femení, el 1920. Vegeu THOMAS E. PATTERSON, *We the People*, Boston, McGraw-Hill, 2002, pàg. 186-187.

31. Vegeu P. LAGOUËTTE, *La vie politique en France au XIXe siècle*, Paris, Editions Ophrys, 1989; i RENÉ RÉMOND, «Les réformes électorales en France au XIXe et XXe siècles», dins NOIRET, *Political strategies...*, pàg. 108-117.

32. Vegeu GERHARD RITTER, «The electoral systems of Imperial Germany and their consequences for politics», dins NOIRET, *Political strategies...*, pàg. 53-75; i GERHARD RITTER, *Die deutschen Parteien 1830-1914*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1985.

Bèlgica, Dinamarca, Gran Bretanya, Holanda o Itàlia, el sufragi universal directe masculí sense distorsions no s'instaurà, a la pràctica, fins després de la Primera Guerra Mundial.³³

La precocitat de la introducció del sufragi universal directe masculí durant el Sexenni a Espanya és una qüestió que de cap manera no ens pot deixar indiferents, ja que connecta amb algunes de les discussions que han tingut continuïtat en les historiografies espanyola i catalana contemporànies. D'una banda, la concessió i evolució del sufragi es poden desvincular de la interpretació de les característiques de la revolució liberal i burgesa a Espanya. D'altra banda, l'evolució del sistema electoral condiona, també, la discussió a l'entorn dels dèficits de democratització que, en el marc de l'Europa occidental, s'han atribuït a l'Espanya contemporània.

Volem reflexionar, en primer lloc, al voltant de la vinculació entre la precocitat de la primera introducció del sufragi universal durant el Sexenni i les discussions a l'entorn de les característiques de la revolució liberal i burgesa a Espanya. Amb relació a aquest tema, sembla que, actualment, les àrdues controvèrsies de les dècades de 1960 i 1970 a l'entorn de la manca o no d'una autèntica revolució d'aquestes característiques a l'Estat espanyol s'han superat. Les recerques que s'han portat a terme des de finals dels anys vuitanta han coincidit a destacar la realització d'importants transformacions polítiques de caràcter liberal a l'Estat espanyol durant la primera meitat del segle XIX, tot i que amb matisos diferents pel que fa a la seva consistència.³⁴ Les investigacions han posat de manifest els canvis que s'iniciaren amb la Guerra de la Independència i la Constitució de Cadis de 1812, que van anar acompanyats, especialment a partir dels anys trenta del segle XIX, d'un decisiu procés de politització. En aquest context, els nous estudis han negat l'analogia que anys abans s'havia fet entre la via espanyola i la via prusiana de transició al capitalisme, ambdues suposadament caracteritzades per la manca d'una autèntica revolució liberal-burgesa.³⁵

És interessant que aquest rebuig a assimilar del cas espanyol el prussià va coincidir, també en el temps, amb unes conclusions semblants a les que arribaven alguns treballs comparatius amb Espanya realitzats des dels anys vuitanta per la historiografia alemanya. Cal dir que aquesta darrera historiografia, per raons òbvies, i encara amb més intensitat que l'espanyola més avançada, estava particularment interessada en voler explicar el retard i les mancances del procés de democratització al seu país. En aquest context, en fixar-se en la precocitat de les transformacions polítiques a l'Espanya del segle XIX, la nova història social alemanya veia el cas espanyol més proper a una via francesa de modernit-

33. Trobareu bones informacions sobre els diferents casos a Harold J. HANHAM, «Government, parties and the electorate in England: a commentary to 1900», dins NOIRET, *Political strategies...*, pàg. 118-126; Jean STENGERS, «Histoire de la législation électorale en Belgique», dins NOIRET, *Political strategies...*, pàg. 76-107; Hartmut ULLRICH, «Parlamento, partiti, elezioni nell'Italia liberale», dins Manlio BRIGAGLIA, (ed.), *L'origine dei partiti nell'Europa contemporanea 1870-1914*, Bologna, Il Mulino, 1985, pàg. 281-312; Paolo UNGARI, «Les réformes électorales en Italie aux XIXe et XXe siècles», dins NOIRET, *Political strategies...*, pàg. 127-137; D.G. WRIGHT, *Democracy and Reform 1815-1885*, Hong Kong Longman Group Ltd, 1a edició 1970, 11a 1986.

34. Vegeu Pedro RUIZ TORRES, «Liberalisme y revolución a España», *Recerques*, 28 (1994), pàg. 59-71.

35. En particular, sobre la qüestió, Jesús MILLÁN, «Liberal Revolution und sozialer Wandel im Spanien des 19. Jahrhunderts. Ein Literaturüberblick», *Neue Politische Literatur*, 40 (1995), pàg. 381-401. L'article ha estat reeditat amb pocs canvis a *Comparativ*, 12, 4 (2002), pàg. 38-66.

zació. Aquesta via s'hauria caracteritzat per partir de la democratització política, a la que, més tard, s'afegiria la burocratització de l'Estat i on, només finalment, i especialment en el cas espanyol molt tard, se sumaria la industrialització.³⁶ La mateixa via seguida per França i per Espanya es contraposava a l'alemanya i a la britànica. A la Gran Bretanya, la via cap a la modernització hauria rebut el primer impuls de la industrialització, a la que seguí la democratització i on la burocratització es mantingué molt limitada. En canvi, la via alemanya s'hauria caracteritzat per una intensiva burocratització inicial de l'Estat, seguida de la industrialització i per les greus deficiències en el procés de democratització, un procés que no culminaria fins després de 1945.

Ja fa temps que les tesis al voltant d'una suposada peculiaritat del desenvolupament històric d'Alemanya a l'etapa contemporània, com també, més en general, les que defensaven vies normals i peculiars de modernització, i el mateix concepte de modernització, han estat criticats i matisats en diferent grau per especialistes de disciplines diverses, i aquí no ens estendrem sobre aquesta qüestió.³⁷ Ara bé, ens crida l'atenció la dificultat que manifestaven aquells treballs realitzats des d'Alemanya a l'hora d'explicar per què, malgrat la precoç modernització política espanyola en els inicis del segle XIX, a finals de segle quedava poc dels assoliments institucionals i democràtics anteriors. Una demostració d'aquesta dificultat la trobem en què aquests mateixos treballs presentaven el sorgiment dels nacionalismes perifèrics, precisament, com una conseqüència del subdesenvolupament polític a què un Estat molt centralista i una burocràcia poc eficaç va sotmetre les regions més desenvolupades econòmicament, com Catalunya o el País Basc.

Però hi ha una altra motivació per la qual aquesta dificultat de la historiografia alemanya a l'hora d'explicar el contrast a Espanya entre la inicial democratització i el retard comparatiu en el desenvolupament polític a finals del segle XIX ens crida especialment l'atenció. La raó és que un problema semblant l'hem trobat, també, en algunes de les anàlisis historiogràfiques més solvents sobre la revolució liberal realitzades a Espanya en els mateixos anys i fins avui en dia. Aquestes anàlisis, des de bases teòriques i metodològiques diverses i, en general, diferents a les alemanyes que esmentàvem, han coincidit a preguntar-se com és que la precoç politització liberal a les primeres dècades del segle XIX va desembocar, més tard, en una aparent passivitat o en l'acomodació al caciquisme durant l'etapa de la Restauració.³⁸ De manera paral·lela, i un altre cop des de perspectives teòriques i metodològiques diferents, alguns dels estudis més destacats centrats en aquesta darrera etapa a partir de 1875 han posat de relleu les greus deficiències que presentava el règim liberal espanyol a finals del segle XIX pel que fa al procés de democratització.³⁹

36. Ha comparat els casos d'Espanya i Alemanya Hans-Jürgen PUHLE, «Caminos distintos de modernización: España y Alemania en los siglos XIX y XX», dins Walther BERNECKER (ed.), *España y Alemania en la Edad Contemporánea*, Frankfurt a.M., Vervuert Verlag, 1992 (Editionen der Iberoamericana, 41), pàg. 23-46.

37. Un clàssic és David BLACKBOURN i Geoff ELLY, *The peculiarities of German History. Bourgeois society and politics in nineteenth century Germany*, Oxford, Oxford University Press, 1984.

38. Vegeu Jesús MILLÁN, «Liberal Revolution...», pàg. 401; i MILLÁN i CRUZ, «Was the liberal revolution...», pàg. 298.

39. Ho trobem particularment a Teresa CARNERO ARBAT, «Modernització, desenvolupament polític i canvi social: Espanya (1874-1931)», *Recerques*, 23 (1990), pàg. 73-89; i a Teresa CARNERO ARBAT, «Élite gobernante dinástica e igulada política en España, 1898-1914», *Historia Contemporánea*, 8 (1992), pàg. 35-73.

Tal vegada, una part de l'explicació d'aquest fenomen, aparentment contradictori, es trobi en el fet que la promulgació del sufragi universal no és sinònim, per si sol, de la implantació d'un autèntic sistema polític democràtic. En els sistemes polítics que han acceptat un sufragi molt ampli –com a Espanya entre 1868 i 1873 i, després, a partir de 1890–, hi ha la possibilitat de desenvolupar altres instruments que permeten individualitzar els qui se suposa capços de prendre decisions polítiques. La voluntat popular pot ser adulterada per diversos mitjans, com ara, entre d'altres, la conformació dels col·legis electorals –la pràctica del *gerrymandering*–, el clientelisme i el caciquisme, el frau, la repressió governamental i altres fórmules creadores i aprofundidores de la desigualtat.

En el curs del Sexenni, aquestes pràctiques van ser força habituals. Per posar un exemple, en el cas de Barcelona, al llarg del Sexenni, arribaren a estar vigents, en conjunt, fins a vuit demarcacions electorals diferents. L'anàlisi de les diferents divisions electorals durant el Sexenni a la capital catalana posa de manifest que els nombrosos canvis que s'hi efectuaren no es poden separar de la voluntat de les autoritats d'alterar els resultats electorals al seu favor. De fet, les denúncies sobre la finalitat d'aquests diversos canvis de demarcacions electorals van ser un element molt present a les campanyes que precediren l'exercici del sufragi durant l'etapa, quan es criticà «el arreglo de colegios, y esta calle quiero y esta no quiero, y aquel barrio, ya que es progresista, se añada al colegio para asegurar la elección, y viceversa, y he aquí arreglados los colegios y publicada la nueva distribución».⁴⁰

A les eleccions a Corts de 1871 s'aplicà la Llei electoral de 1870, a partir de la qual desaparegueren les circumscripcions i es reestabliren els districtes i seccions electorals uninominals, que es mantindrien vigents, amb pocs canvis substancials, fins el 1931. En aquells moments, les crítiques a la reposició d'aquest sistema de delimitació de les unitats electorals –d'altra banda dominant, tanmateix, aleshores a Europa–, no vingueren solament del bàndol republicà. També els sectors més conservadors van retreure als monàrquics progressistes, aleshores al poder, el retorn a un sistema, el de districtes, que des de l'oposició sempre havien criticat perquè «permitía toda clase de fraudes y coacciones y hacía omnipotente e irresistible la influencia oficial y más o menos moral de las autoridades».⁴¹ A nivell de l'Estat, els efectes de la nova demarcació electoral, que primava els enclavaments rurals més proclius al vot conservador, van ser evidents.⁴² Així, a les eleccions a Corts de març de 1871, els federals van veure disminuït el nombre de diputats d'uns 80 a uns 50.⁴³

Per altra part, durant el Sexenni, a Barcelona, tant les diferents forces polítiques com les autoritats locals i les governamentals van ser denunciades repetidament a conseqüència de les seves defectuoses actuacions amb relació a l'ela-

40. *El Estado Catalán* (27-XII-1869).

41. *Diario de Barcelona* (15-III-1871).

42. Sobre el significat polític d'aquesta demarcació de les unitats electorals, vegeu José Miguel PÉREZ GARCÍA, «El parlamentarismo español en el Sexenio Democrático», *Hispania*, LV/1, 189 (1995), pàg. 37-66.

43. JOSÉ PIQUERAS ARENAS, *La Revolución Democrática (1868-1874)*. *Cuestión social, colonialismo y grupos de presión*, Madrid, Centro de Publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992, pàg. 522.

boració de les llistes d'electors i la distribució de les cèdules. També en altres localitats de l'Estat, inclosa la capital, ens consta que es produïren denúncies d'actuacions fraudulentas durant els processos electorals.⁴⁴

Un altre fenomen destacable és l'alteració de la voluntat popular decidida a les urnes per les autoritats amb la seva intervenció suspent les institucions elegides. El cas de Barcelona és particularment impactant. A conseqüència sobretot de les actuacions governamentals, el fet que els republicans, un cop dissoltes les juntes revolucionàries, triomfessin a gairebé totes les eleccions barcelonines, no implicà que obtinguessin el predomini a les places de diputats a Corts i, sobretot, a les de regidors i diputats provincials. A l'Ajuntament, de setembre de 1869 fins al desembre de 1871 –com a conseqüència dels nomenaments del capità general i el governador civil–, i des d'aquesta darrera data –arran de les eleccions–, fins al juliol de 1873, sempre van ser regidors monàrquics, de filiació diversa, els que hi tingueren majoria. A la Diputació, a part de la majoria monàrquica nomenada per la Junta Revolucionària que governà fins a les eleccions de març de 1871, entre el juny de 1871 i l'abril de 1872 també van ser diputats monàrquics nomenats pel governador civil els que regiren la institució. En darrer lloc, arran de les eleccions parcials de juny de 1871, els diputats barcelonins presents a les Corts van ser majoritàriament monàrquics fins a les eleccions d'abril de 1872.

Entre els mecanismes d'alteració de la voluntat popular expressada a les urnes que s'empraren durant el Sexenni se n'han distingit dues categories. Una d'elles es caracteritza per centrar la lluita pel control del vot en les condicions legals dels comicis. En serien exemples la manipulació de la geografia electoral o, en situacions diferents a la del Sexenni, la mateixa limitació de l'extensió del sufragi. Una altra mena d'actuacions són el frau, el caciquisme o la suspensió d'institucions, on el paper clau el desenvolupen les autoritats i els governs i els manejos se centren en la pràctica més que no pas en el marc legal. En aquest context, s'ha arribat a llançar la hipòtesi que en els sistemes polítics on predominen el primer tipus de mecanismes, és a dir, els legals, malgrat que es genera una major corrupció, s'aconsegueix una millor integració dels interessos socials i es desenvolupen més ràpidament mecanismes i tècniques organitzatives de democratització. Un exemple paradigmàtic seria el de la Gran Bretanya. Pel contrari, els sistemes que plantegen la lluita o la negociació pel poder en el camp de l'execució retarden, relativament parlant, la formulació i articulació d'interessos, el desenvolupament de mecanismes i organitzacions democràtics, la mobilització del vot i, en suma, la democratització política.⁴⁵

Res més lluny de la nostra intenció aquí que voler posar en dubte la transcendència de la introducció del sufragi universal i el seu caràcter imprescindible per a la democratització. Ara bé, ens atrevim a aventurar que l'accentuat pes

44. Sobre el frau electoral en el Sexenni, vegeu PÉREZ GARCÍA, «El parlamentarismo...», pàg. 40-43. Pel cas de Madrid, podeu veure Angel BAHAMONDE, «Contribución al estudio del fraude electoral en un distrito urbano: las elecciones de 1869 en Madrid», *Hispania*, 134 (1976), pàg. 639-658.

45. La hipòtesi és de JOSÉ VARELA ORTEGA, «De los orígenes de la democracia en España, 1845-1923», dins Salvador FORNER (Ed.), *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX y XX*, Madrid, Cátedra, 1997, pàg. 129-201, especialment, pàg. 149.

relatiu que els manejos de les autoritats i els governs tingueren en el sistema electoral i polític liberal a Espanya, abans, durant i, molt en particular, després del Sexenni, podria constituir una particularitat del seu desenvolupament polític en el context europeu. Aquest fet, alhora, ens pot ajudar a explicar la qüestió entorn a la qual volíem reflexionar, és a dir, les limitacions de la democratització a l'Espanya contemporània, tot i la precocitat en la primera introducció del sufragi universal. Coherent amb la nostra argumentació, s'ha assenyalat per a l'Espanya de la Restauració dos aspectes del desenvolupament polític que, en una anàlisi comparativa, serien exclusius de l'Estat espanyol. En primer lloc, la inexistència, encara el 1923, de les garanties legals imprescindibles per a l'emissió del vot veraç i secret. No es contrasta la identitat del ciutadà en el moment de depositar el sufragi, ni hi ha sobre per introduir-lo, ni cabina per possibilitar la intimitat de l'elector. En segon lloc, la pervivència de la restricció de la competència política igualitària per a les organitzacions alienes a l'encasellat i al torn.⁴⁶

En tot cas, hem vist que durant el Sexenni, almenys a Barcelona, és molt qüestionable que la representació política a les diverses institucions elegides reflectís la voluntat popular expressada a les urnes, cosa que també devia de ser captada pels electors. En aquest sentit, no ens ha d'estranyar que, a la capital catalana, fos justament a les eleccions a l'Ajuntament, la institució de govern que estigué suspesa per les autoritats durant més temps, on el percentatge de votants disminuís de manera més destacada entre el principi i el final del període.

La insuficiència del sufragi universal com a mecanisme de representació de la voluntat popular també es va donar, amb diferents formes i intensitat, als altres territoris d'Espanya. Considerant aquest fet, es pot afirmar que, durant el Sexenni, les eleccions van tenir un caràcter secundari com a mecanisme de distribució del poder entre els membres de l'elit política i com a manifestació de les actituds polítiques de la ciutadania. El poc control dels polítics que tenia la ciutadania a través del vot explica que aquesta anés abandonant, progressivament, l'ús d'aquest dret, amb el consegüent creixement de l'abstenció electoral.⁴⁷ Així s'esdevingué en el cas de Barcelona on, si a les primeres eleccions que se celebraren durant el període, arribà a votar més d'un 50% dels cens, un percentatge corrent a les convocatòries amb sufragi universal de l'època, a les darreres de la primavera de 1873 només ho va fer el 14,5%.⁴⁸

Així mateix, el valor relatiu del sufragi ens podria explicar, almenys en part, l'èmfasi que, també durant el Sexenni, la tradició radical va posar a encoratjar l'expressió de les necessitats populars de manera activa i immediata, moltes vegades utilitzant com a instrument la milícia nacional més que no pas la lluita electoral.⁴⁹ Davant les dificultats per assolir l'anhelada revolució democràti-

46. L'exclusivitat d'aquests dos elements la sosté Teresa CARNERO ARBAT, «Democratización limitada y deterioro político en España, 1874-1930», dins FORNER (Ed.), *Democracia...*, pàg. 203-239, especialment, pàg. 207.

47. VEIGU DE LA FUENTE, «Élite política...», pàg. 152.

48. A les eleccions al Reichstag alemany de 1871, per exemple, la participació voltà el 51%. GERHARD RITTER, «The electoral systems...», pàg. 56.

49. Sobre aquest aspecte, MILLÁN i CRUZ, «Was the liberal revolution...», pàg. 296.

ca, van apuntar les pràctiques col·lectives dels sectors socials populars de dècades anteriors. Aquests sectors es van distanciar dels dirigents dels partits republicà pel seu poc èxit en les institucions legals i es reafirmaren en l'escenari urbà local per tal d'aconseguir des d'espais més directes de poder allò que no havien aconseguit representats a les Corts.⁵⁰

Podem concloure que, en realitat, l'extensió del dret de vot a sectors de població cada vegada més amplis constitueix un element necessari, però no suficient, del més complex procés de democratització, que és el que ha de conduir a la creació d'una ciutadania política amb vincles de fidelitat a l'Estat. Quan la declaració del sufragi universal conviu amb les pràctiques oligàrquiques, clientelars i corruptes de la política dels notables, com s'esdevingué durant el Sexenni i a la Restauració, la igualtat de participació és només il·lusòria. Per tal que el concepte de ciutadania política s'ompli de contingut cal que vagi acompanyat de reformes de tipus polític i social que corregeixin els desequilibris de la participació en el poder.⁵¹

La deficient democratització i la manca de cohesió social a l'entorn de la idea d'Estat

Certament, la defensa de l'ampliació del sufragi per part del liberalisme radical no només tenia un caràcter altruista. Els corrents polítics o partits més avançats dins el liberalisme veieren en la progressiva extensió del sufragi la garantia de la seva subsistència, ja que els oferia l'oportunitat d'exercir el paper d'integradors de la nova participació política, més popular. Així, a Espanya, va ser acompanyant la instauració del sufragi universal durant el Sexenni que els republicans pogueren aparèixer, per primera vegada, oficialment a l'escena política i competir a les eleccions. Pel contrari, els liberals conservadors, durant molt de temps, van veure en l'extensió del sufragi l'oferiment d'un espai institucional als adversaris del seu model polític.⁵²

Altrament, els liberals avançats vinculaven la reivindicació de l'ampliació del sufragi amb la defensa d'un conjunt de drets dels ciutadans que constituïen la garantia de la seva participació real en el poder polític, ja que, com manifestaren a Barcelona els republicans de 1868:

Nada hacemos con la libertad de prensa si se nos niega la libertad de pensamiento, la libertad de enseñanza y la libertad de cultos; nada adelantamos con tener el Sufragio Universal si no se nos concede la libertad de reunión.⁵³

Resulta evident que els republicans barcelonins interpretaren la Gloriosa com l'oportunitat de fer vigents aquests drets, quan exclamaven:

50. Ho sosté Rosa MONLLÉO PERIS, «Republicanos contra monárquicos. Del enfrentamiento electoral y parlamentario a la insurrección federal de 1869», *Ayer*, 44 (2001), pàg. 55-82, especialment, pàg. 55-56.

51. Ho explica PRO, «Comentario...», pàg. 153-154.

52. Paolo POMBENI, *Introduzione...*, pàg. 95.

53. *Honra Nacional* (4-X-1868).

Y los ciudadanos a pesar vostre, gosaran de tots los drets que vosaltres, fanàtics delirants, intentàbau negarlos-hi per tota una eternitat [...]. Hi haurà Sufragi Universal a pesar vostre, y també a despit vostre tindrem diputats digníssims que desde las Corts proclamaran las llibertats pàtrias, los drets dels ciudadanos!⁵⁴

En canvi, la posició dels monàrquics progressistes, com en el cas del sufragi universal, també va ser més escèptica pel que fa a la concessió d'algun d'aquests drets dels ciutadans. Així, i coherentment amb el seu pensament elitista, alguns progressistes barcelonins opinaren, amb relació al dret de reunió, que:

El derecho de reunión es uno de los más propensos a degenerar en abuso, si en los que lo ejercitan no hay suficiente educación política.⁵⁵

Més decidits es mostraren els progressistes pel que fa a la llibertat d'ensenyament que, tanmateix, no entenien com a garantia del dret de tots els ciutadans a rebre un ensenyament laic de qualitat, com era el cas dels republicans, sinó com «la facultad que el Estado da a los ciudadanos de hacer la competencia a la enseñanza oficial».⁵⁶ Com a bon liberal individualista i, com a tal, partidari que fos el mercat lliure el que resolgués les qüestions socials, d'allò que el progressista era «enemigo teórico y práctico, encarnizado, irreconciliable, es de que el Estado sea estanquero, monopolizador, en NADA».⁵⁷

En realitat, durant el Sexenni, també la concessió dels drets dels ciutadans, com la del sufragi, va mostrar una paradoxa: per bé que, en teoria, es legislaren aquests drets, a la pràctica, la ciutat de Barcelona va viure gairebé la meitat del període que va de la Gloriosa al cop d'Estat de Pavia amb les llibertats suspeses com a conseqüència dels estats de guerra o d'excepció.

La concessió dels drets dels ciutadans, juntament a l'extensió del sufragi, en aquells països on es van anar acceptant, van impulsar, sobretot a partir del darrer terç del segle XIX, la realització de transformacions en les esferes política i social. Aquestes transformacions havien de coadjuvar a la legitimitat més gran dels Estats, que la nova participació política feia ara necessària. L'imperatiu de crear la ciutadania de la nació comportava adaptar els Estats a una vida política a escala nacional, a la capacitat de reclutament, d'obligació fiscal, d'educació i d'intervenció, o al dret a decidir sobre la pau o la guerra, entre d'altres. En aquest marc, cal subratllar la interrelació entre democràcia i igualtat social que assumí el liberalisme radical i que s'aprecia, també, en els polítics republicans del Sexenni.⁵⁸ En la reflexió que feien els republicans sobre la qüestió social,

54. *La Barretina* (3-X-1868).

55. *Crónica de Cataluña* (6-X-1868).

56. JOSÉ DE LETAMENDI, «El profesorado español y la libertad de enseñanza», *Crónica de Cataluña* (13-X-1868). Sobre el paper essencial que el republicanisme concedeix a l'educació de les classes populars, Manuel SUÁREZ CORTINA, «Republicanism and nuevo liberalismo en la España del novecientos», dins SUÁREZ (Ed.), *Las máscaras...*, pàg. 327-358, especialment, pàg. 341-348.

57. DE LETAMENDI, «El profesorado español y la libertad de enseñanza».

58. Sobre aquesta qüestió, Alberto OLIET PALÀ, *El conflicto social y la legitimación de la monarquía ante la revolución de 1868*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1989, pàg. 190.

que percebien com el problema central de la societat contemporània, prevalia en tot moment la consideració que es tractava d'una dimensió associada a la pròpia naturalesa del nou règim que propugnaven.⁵⁹

En la creació de la ciutadania, no solament els drets hi jugaren un paper de primer ordre, sinó també els deures dels ciutadans.⁶⁰ Deures com la tributació o el servei militar quedaren assimilats a drets en la mesura que es garantia la seva regulació igualitària i que anaven acompanyats de determinades prestacions. Això ens pot ajudar a comprendre per què, quan esclatà la Revolució de 1868, la crema dels burots dels consums, vistos com a paradigma d'una pressió contributiva injusta i alhora ineficaç des del punt de vista social, va ser una de les primeres iniciatives de la població a Barcelona i en altres localitats de Catalunya i d'Espanya. Ara bé, el nou sistema de capitació directa que s'introduí durant el Sexenni resultà inaplicable perquè precisava d'una llarga indagació sobre els ingressos dels contribuents que no es podia dur a terme si abans no s'endegava una racionalització de l'administració, tal com ho denunciaren a Barcelona l'Ajuntament republicà i els diputats a Corts. En els mateixos termes de rebuig a la injustícia social cal entendre l'ampli consens a favor de l'abolició de les quintes en la societat barcelonina del Sexenni, com també la defensa alternativa de la milícia per part dels sectors populars. Malgrat que, durant el Sexenni, les quintes ocasionaren aixecaments en diferents llocs d'Espanya, acabarien sent reposades i, com és sabut, no s'abolirien fins ja ben entrat el segle xx, després d'haver estat un desencadenant d'episodis tant conflictius com la Setmana Tràgica de 1909.

Amb relació a les prestacions que els ciutadans esperaven a canvi de l'acompliment dels seus deures envers l'Estat, és rellevant que aquest, per poder-les oferir, hagués de crear instruments. En aquest marc, el desenvolupament d'una administració pública eficaç adquirí una importància de primer ordre pel que fa a la legitimació dels règims liberals. Entre les tasques que s'atorgà a aquesta administració, cal esmentar totes les vinculades tant al foment de les infraestructures imprescindibles per al creixement econòmic, com, en general, les relacionades amb la millora de les condicions socials dels ciutadans. En són exemples la creació de vies de comunicació que abaratissin el comerç interior facilitant la competitivitat dels productes, l'establiment de tractats comercials favorables, el desenvolupament d'una estructura educativa i de seguretat social idònies i la instauració d'un sistema contributiu operatiu i igualitari. Així, durant el darrer terç del segle XIX, en els països de tradició parlamentària, els governs desenvoluparen, entre d'altres, reformes en el sistema educatiu i de laïcització de l'Estat i introduïren les primeres mesures de legislació social a la recerca d'una cohesió nacional més gran. Un altre dels principals encàrrecs que es confià a l'administració va ser la formació d'un exèrcit que, esdevenint un símbol de l'Estat-nació, el defensés dels seus enemics exteriors; també la política d'or-

59. L'afirmació la prenem de SUÁREZ, «Republicanismo...», pàg. 336. També incideix en aquesta qüestió José A. PIQUERAS, «Detrás de la política. República y federación en el proceso revolucionario español», dins José A. PIQUERAS i Manuel CHUST (Ed.), *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, Siglo XXI, 1996, pàg. 1-43, especialment, pàg. 9-10.

60. L'apreciació és de PRO, «Comentario...», pàg. 150-151.

dre públic, és a dir, l'administració de la violència a l'interior com a forma de regulació de les relacions socials i d'exercici del domini polític.⁶¹

Ara bé, pel que sabem, a mitjans del segle XIX, en el cas de Barcelona, la consideració que mereixia a la major part de la societat tot allò que es relacionava amb l'administració pública era la d'una gran ineficàcia. Un dels objectius comuns dels revolucionaris de 1868 era, justament, trencar amb aquesta situació i, així, ampliar el consens social sobre el règim polític i l'Estat liberal. Durant el Sexenni, a la capital catalana, trobarem manifesta la voluntat de reformar l'administració i la hisenda públiques en totes les forces polítiques que participaren a la Revolució. Les diferents forces polítiques coincidiren, també, a condicionar aquesta reforma a un procés de descentralització econòmica i administrativa que assegurés una aplicació més productiva dels impostos, especialment, en relació amb les infraestructures. Prenent en consideració aquest fet, podem afirmar que els projectes que afloraren aleshores representaven, encara que no arribessin a consolidar-se, una crisi de l'Estat centralista consolidat en les dècades prèvies.⁶² S'entén així que, a l'etapa que ens ocupa, apareixessin visions antagòniques sobre com organitzar Espanya políticament, administrativament i socialment. En aquest marc, adquirirí una força inusitada, particularment a Catalunya –però sense que en fos una excepció–, el federalisme, que reclamava una Espanya anticentralista.

Tanmateix, a la pràctica, la nova llei d'administració local i provincial que s'introduí el 1870 deixà ajuntaments i diputacions sense recursos. A més, no significà que disminuís la influència de governadors civils i capitans generals –els representants civil i militar, respectivament, de l'Estat a les províncies– en aquestes institucions que, com ja hem explicat, van ser suspeses durant llargs períodes. Com a conseqüència, durant el Sexenni no s'aconseguí ni que l'administració pública passés a ser més eficaç ni que les seves institucions esdevinguessin més legítimes. Tampoc no es va modificar de forma tangible l'excessiu recurs a la força en lloc de la mediació davant els conflictes de la societat civil per part de les autoritats governamentals, ni la militarització de la societat i l'ordre públic que havien caracteritzat el liberalisme conservador isabelí. Com a resultat d'això, la visió negativa de l'exèrcit que tenia la població barcelonina no canvià durant del Sexenni, cosa que significà perdre l'oportunitat de convertir la institució en un símbol de la nació, com s'esdevingué a altres països d'Europa.

A més de l'ampliació del sufragi, la concessió i pràctica dels drets dels ciutadans i el desenvolupament d'una administració pública eficaç –elements fonamentals per fer efectiva la democratització dels sistemes polítics i reforçar la cohesió social de la nació– cal afegir-hi un quart element. Es tracta de la socialització de la política, entesa com l'ampliació de la consciència política a col·lectius socials cada vegada més extensos.⁶³ En l'avenç de la socialització de la polí-

61. Sobre la política d'ordre públic al segle XIX, Manel RISQUES CORBELLÀ, «Ordre públic i govern a Barcelona a mitjan segle XIX», *Acàcia*, 2 (1991), pàg. 93-105, especialment pàg. 94.

62. Ho fa així Rafael VILLENA ESPINOSA, «La crisis del Estado centralista y la administración territorial en el Sexenio», *Ayer*, 44 (2001), pàg. 83-107, especialment pàg. 85.

63. El concepte de socialització de la política el prenem de Teresa CARNERO ARBAT, «Modernización política: una propuesta de análisis», *Revista de Historia Contemporánea*, 4 (1990), pàg. 135.

tica hi van contribuir els fenòmens de mobilització i d'organització de la societat civil. Entesa la societat civil com el conjunt de les institucions formals o informals on es forma el consens i es creen els instruments per a la legitimació d'una determinada forma de poder, el fenomen que s'ha estimat com a més transcendent en la seva organització ha estat la progressiva implantació de partits de masses.⁶⁴ Alhora, en el desenvolupament dels partits de masses s'ha concedit un caràcter determinant a l'àrea política institucional i als grups polítics dirigents que hi operaven.

Certament, la implantació dels partits de masses a les societats europees va ser un fenomen progressiu. Durant bona part del segle XIX, allò que predominà tant a Europa com a Espanya van ser les organitzacions de notables, formades per individus que accedien a la política gràcies a la seva posició privilegiada en l'estructura del poder social, de representació individual i sense projecte polític col·lectiu. La política dels notables es caracteritzava per les pràctiques oligàrquiques, el clientelisme i la corrupció. Les relacions clientelars es presentaven com un intercanvi personal entre patró i client, on el patró feia servir els recursos que ell mateix posseïa o controlava en favor dels seus clients: els ajudava i protegia donant-los beneficis materials, oportunitats de millora en la seva carrera professional i protecció davant les demandes que li feien altres.⁶⁵ La clientela, a canvi, devia la seva lleialtat i servei al patró. Les organitzacions polítiques de notables s'estructuraven a partir de comitès d'abast local. En alguns casos, la connexió entre els diversos comitès locals era feble i no institucional, en altres era funcional, és a dir, responia només a objectius pràctics, i en altres tenia caràcter institucional.⁶⁶

Ara bé, la dimensió nacional de la política que es va anar imposant va fer perdre significat als comitès locals com a entitats autònomes enfront del partit nacional fundat en l'adhesió individual dels seus membres. A més, el camp d'intervenció cada vegada més ampli dels partits, la seva presència en totes les qüestions polítiques i socials, portà a la creació d'estructures amb un gran nombre de funcions internes, de la mateixa manera que també s'esdevingué amb altres corporacions, com ara les mútues, els grups de pressió i altres.⁶⁷ Els nous partits de masses esdevindrien l'antítesi del model dels notables, passant a representar uns sectors socials molt més amplis que articularien a partir dels seus continguts programàtics i les seves estructures organitzatives estables.⁶⁸ L'ideal del nou partit de masses quedaria definit per l'existència d'un programa públic conegut i difós; l'adhesió individual dels militants; el sistema de finançament

64. La definició de societat civil l'agafem de Norberto BOBBIO, «Sulla nozione di "società civile"», *De Homine*, 24-25 (1968), pàg. 19-36, especialment pàg 31. Sobre la importància dels partits polítics com a factors integradors de la societat civil, Paolo POMBENI, *Introduzione...*, pàg. 85.

65. La definició de clientelisme la prenem de Sharon KETTERING, «The Historical Development of Political Clientelism», *Journal of Interdisciplinary History*, XVIII, 3 (1988), pàg. 419-447. Sobre la història del clientelisme polític a Espanya, recomanem Antonio ROBLES EGEA (Ed.), *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, Siglo Veintiuno, 1996.

66. Ho explica POMBENI, *Introduzione...*, pàg 141-142.

67. POMBENI, *Introduzione...*, pàg. 89, 145-146.

68. La contraposició entre les organitzacions de notables i els nous partits de masses, la trobareu a Paolo FARNETI, *Sistema Politico e Società Civile. Saggi di teoria e ricerca politica*, Torino, Edizioni Giappichelli, 1971, pàg. 95; i a CARNERO, «Modernització...», pàg. 76 i 84.

regular basat en quotes dels inscrits; la creació d'una organització que abrasi tot el territori nacional jeràrquicament coordinada amb el centre i que mantingui un flux d'informacions constant a través d'un sistema de comunicacions intern; l'apostolat, és a dir, la difusió de les pròpies idees mitjançant la propaganda i la inclusió de l'adherit a la nova estructura.⁶⁹

Els historiadors del desenvolupament polític han assenyalat que l'aferment a la societat de partits de masses va contribuir de manera decisiva a minar el clientelisme polític i, per tant, la composició i el funcionament dels òrgans de decisió política basats en criteris faccionals o de clientele. Cada vegada més, la política va deixar d'estar dirigida per grups que s'associaven només per interessos pràctics i sectorials o per afinitats del tot casuals i que havien protagonitzat les fases inicials dels parlaments de l'Edat Contemporània (encara que se'n seguien formant i se'n segueixen formant avui).⁷⁰ Alhora, un grau de socialització política elevat esdevingué la garantia més eficaç de denúncia enfront de possibles falsejaments o arbitrarietats comesos durant els processos electorals.

Però, pel que fa a l'Espanya contemporània, la historiografia ha destacat la pervivència d'uns partits polítics caracteritzats per la poca representativitat, el caràcter no estatal, el funcionament com a instruments de cohesió de grups d'interessos i la manca de programa a mig i a llarg termini, si bé l'experiència de la clandestinitat estimulà els partits liberals més radicals, com ara el demòcrata o el republicà, a elaborar idearis més generals per tal d'atraure una militància més conscient.⁷¹ La llarga subsistència de la política de notables, del clientelisme i el caciquisme, i del frau electoral –fins i tot en comparació amb el cas d'Itàlia, on aquest tipus de polítiques tingueren també un gran arrelament–,⁷² vindrien a caracteritzar el desenvolupament polític espanyol contemporani en el context europeu i esdevindrien un llast per a la democratització, més enllà de la forma del sufragi i la legislació.

Sens dubte, en el seu moment, la Revolució de 1868 va donar un impuls a la socialització de la política a Espanya, que resultà en el pas a una societat ampliada a mig camí entre l'època censatària i la societat de masses.⁷³ Els partits del Sexenni disposaren de comitès més formalitzats, òrgans de premsa i plantejaments ideològics més definits i diferenciats i centraren la seva activitat en la selecció dels representants a Corts. Tanmateix, la seva institucionalització, sobretot en el cas dels monàrquics, es mantingué feble i, en donar-se suport a la persona, foren els diputats els que atorgaren significat al partit.

L'anàlisi concreta del cas de Barcelona mostra que la introducció del sufragi universal masculí després de la Gloriosa va comportar que els partits polítics introduïssin modificacions destacades en les seves estructures i organització

69. La definició es troba a POMBENI, *Introduzione...*, pàg. 93.

70. Sobre les faccions, POMBENI, *Introduzione...*, pàg. 81.

71. Borja DE RIQUER, «Reflexions entorn la dèbil nacionalització espanyola del XIX», *L'Avenç*, 170 (1993), pàg. 8-15, especialment pàg. 12.

72. Per a la comparació amb Itàlia, Teresa CARNERO, «Comentario. La difícil transición de la política liberal a la política democrática en Italia y en España: algunas consideraciones», dins Edward ACTON i Ismael SAZ (ed.), *La transición a la política de masas. V Seminario Histórico Hispano-Británico*, València, Universitat de València, 2000, pàg. 37-43.

73. El concepte de societat ampliada aplicat al Sexenni a GUTIÉRREZ i ZURITA, «Canvi polític...», pàg. 48-49.

internes. També es transformaren les formes i els continguts de les seves activitats dirigides a un electorat ara molt més ampli. La mobilització i la politització d'aquest electorat van passar aleshores a primer pla i, pel que coneixem, en una mesura major que en altres llocs d'Espanya. Ho il·lustra que, durant la campanya de les primeres eleccions municipals celebrades en aquesta etapa, el periodista i polític republicà Robert Robert Casacuberta es queixava irònicament de l'ambient de politització extrema que envoltava l'esdeveniment amb les següents paraules:

A dónde iré, yo desgraciado, que no oiga hablar de “club”, de manifestación política, del discurso de ayer del gobernador, del comité, de la candidatura, del programa..., a dónde iré?⁷⁴

De tota manera, se'ns confirmen, a Barcelona, algunes diferències entre les diferents forces polítiques pel que fa al seu desenvolupament. A la capital catalana, és perceptible el major grau d'organització aconseguit pel partit republicà enfront del monàrquic, ja que el primer, a part dels comitès electorals, establí comitès locals i provincials permanents elegits democràticament i, fins i tot, intentà el control de la seva militància. A més, els candidats republicans exhibiren una consciència política més elevada, com ho demostra el seu compromís amb els electors mitjançant la comunicació pública del programa polític. En canvi, el model de partit monàrquic resultava més proper al dels partits de notables, caracteritzats per la formació de candidatures amb individus econòmicament o socialment rellevants i per la migradesa del seu projecte polític de significat col·lectiu. També distingí els monàrquics la manca d'estructures organitzatives estables que, malgrat alguns intents realitzats durant l'etapa, resultaren impossibles de consolidar.

En la mateixa línia, cal ressaltar que els republicans van demostrar una major capacitat per crear noves formes de socialització política. Aquesta característica va ser consignada, fins i tot, pels sectors monàrquics constitucionals, que aviat destacaren «el ardiente entusiasmo y convicción con que están obrando los republicanos» i «la necesidad de usar de los medios de propaganda que ellos usan».⁷⁵ En les seves formes d'organització i activitats, els republicans mostraren un major interès d'integració de la nova participació política. A la vegada, per aconseguir-ho, utilitzaren amb més profusió mitjans de comunicació i propagandístics propers als que són característics dels moderns partits de masses. Entre els aspectes més novedosos de l'etapa, cal comptar-hi la profusió de mítings i manifestacions amb participació popular. Així mateix, pel que fa als republicans, la divulgació de la candidatura mitjançant el compromís públic amb el programa dels que en formaven part.

Els republicans barcelonins reflectiren, també, una voluntat més gran de mobilització de la societat civil que no pas els monàrquics. Aquest fet es palesà en la celebració de conferències i altres activitats de discussió política i social a

74. *El Telégrafo* (29-XI-1868). Robert Robert signa amb el pseudònim Jadhil.

75. *Crónica de Cataluña* (1-X-1868).

través dels seus clubs i cercles. En aquest context, els estudis han destacat el paper decisiu que els clubs van acomplir en aquest primer aprenentatge de participació política de les classes populars.⁷⁶ Els clubs republicans actuaren com a instrument de cohesió de les classes populars, en la mesura que afavorien el procés de formació de la seva identitat col·lectiva i del seu univers cultural i polític, i en donar-los a conèixer les pràctiques polítiques democràtiques, els ajudava a configurar i canalitzar les seves demandes i aspiracions.

Així mateix, els republicans exhibiren a les seves manifestacions una major sensibilitat pels temes socials i mostraren una percepció més gran del vincle existent, en els règims democràtics, entre l'eficàcia del sistema polític a l'hora de resoldre els problemes que es plantegen a la societat i la seva estabilitat. Aquesta actitud era força diferent a la de les forces polítiques monàrquiques, les quals donaven prioritat a assegurar l'ordre polític i social, cosa que també explica, en part, el seu rebuig al federalisme.

Ara bé, també és cert que aquestes innovacions que s'introduïren a la vida política no van concloure amb la consolidació de clares opcions politicoideològiques. En les diferents tendències polítiques del Sexenni, incloses les republicanes, van continuar les picabaralles personalistes pel lideratge. La distribució de les unitats electorals basada en els districtes va afavorir encara més els personalismes. Ja a les acaballes de 1871, un portaveu republicà descrivia així el seu partit:

Víctima desde hace algún tiempo de la desorganización más completa, en algunas ocasiones capitaneado por personas más bien amantes del caudillaje que de la verdadera democracia, en otras abandonado a unos pocos caciques, que sólo deben su prestigio a la vocinglería y a la estravagancia, ha acabado por rendirse al abatimiento que debían producirle condiciones de tal naturaleza.⁷⁷

Per tant, ni a Catalunya, on assolí l'hegemonia política durant el Sexenni, tampoc el republicanisme militant no va sortir d'aquella etapa crítica amb una real definició ni delimitació programàtica i organitzativa.⁷⁸

El rerafons ideològic de les opcions sorgides dels diversos fraccionaments dels partits –si és que existia– no va ser comprès pels electors, els quals, encara entenien menys com partits tan poc coherents podien contribuir a pal·liar els gravíssims problemes que afectaven el país, com ara la guerra carlina, la qüestió colonial, la hisenda i altres. Així, doncs, el Sexenni no conduí, ni molt menys, a la consolidació de moderns partits polítics amb programes fàcils d'identificar per l'elector, sinó, més aviat, a la desintegració de totes les opcions

76. Sobre la sociabilitat republicana a l'etapa a Espanya i en particular a Alacant, Rosana GUTIÉRREZ LLORET, «Sociabilidad política, propaganda y cultura tras la revolución de 1868. Los clubes republicanos en el Sexenio Democrático», *Ayer*, 44 (2001), pàg. 151-172.

77. *La Independencia* (8-XII-1871).

78. L'afirmació és de Pere GABRIEL, «El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración 1874-1893», dins PIQUERAS i CHUST (Ed.), *Republicanos y repúblicas...*, pàg. 163-183, especialment pàg. 164. Una història recent del republicanisme a Catalunya és Àngel DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Lleida, Pagès i Vic, Eumo, 2004.

polítiques existents fins al moment, cosa que repercutí en la dificultat per integrar els ciutadans al nou règim.

En acabat, l'allunyament definitiu del poder dels grups polítics més democratitzadors de la societat catalana i espanyola, que comportà el cop d'Estat de Pavia i, poc més tard, la Restauració, condicionà de manera important l'evolució del sistema polític espanyol i la de les seves institucions. També va obstaculitzar l'arrelament d'un consens social a l'entorn de la idea d'Estat, cosa que repercutí en la dificultat per trobar instruments de mediació davant els antagonismes sorgits a la societat i conduí a l'augment de la conflictivitat. De retruc, això implicà que, per resoldre-la, es perpetués l'ús excessiu de la força i la influència de l'exèrcit a les institucions polítiques i civils, que evidencià la poca representativitat d'aquestes davant els ciutadans. Així mateix, en l'origen de les dificultats de legitimació de l'Estat-nació a Espanya es trobaria el poc arrelament del pensament liberal radical en les elits dirigents espanyoles contemporànies, que sostingueren les opcions més conservadores i poc democràtiques, per tant, les menys disposades a respectar el joc parlamentari i a ampliar la participació (enfront les més progressistes i integradores, com ara la demòcrata i la republicana).⁷⁹

La frustració de les alternatives anticentralistes de l'Estat-nació

A Barcelona, un dels objectius compartits pels revolucionaris de 1868 era trencar amb la ineficàcia de l'administració pública, la qual cosa vinculaven a l'ampliació del consens social sobre el règim polític i l'Estat liberal. La coincidència en aquesta preocupació per aconseguir l'acord social sobre la fidelitat a l'Estat s'explica, entre d'altres, també, perquè a l'alçada de 1868, la idea d'Espanya com a Estat-nació ja s'havia convertit en referent per a totes les opcions polítiques, fins i tot les noves opcions emergents, incloses les vinculades a la classe obrera.⁸⁰ A la vegada, el conjunt de les forces polítiques que, a la capital catalana, participaren en la Revolució de 1868, compartia la consideració que una de les causes determinants de les problemàtiques relacionades amb les deficiències i la manca de racionalització de l'administració es trobava en la centralització. Això va donar lloc, entre les forces revolucionàries, a un interès comú, si bé des de perspectives oposades, per reorganitzar l'administració territorial d'Espanya en sentit descentralitzador.

És cert que, a l'etapa del Sexenni, les demandes descentralitzadores i els desacords amb l'estructura politicoadministrativa de l'Estat no es produïren només a Catalunya. Tanmateix, en el cas català, cal destacar el fet que les propostes anticentralistes, si bé amb plantejaments diversos, gaudissin del recolzament de totes les forces polítiques.

79. És la tesi que sosté RÍQUER, «Reflexions...», pàg. 12. Vegeu, així mateix, Agustí COLOMINES COMPANYYS, «Buròcrates i centralistes. Centre i perifèria en la construcció de l'Estat liberal espanyol», *Afers*, 16 (1993), pàg. 471-481. Colomines critica alguns aspectes de l'argumentació de Riquer amb relació a la feblesa del procés nacionalitzador espanyol, però es mostra d'acord amb la transcendència del caràcter poc democràtic de les èlites governants de l'Estat.

80. En aquesta reflexió seguim a PÉREZ GARZÓN, «Memoria, ...», pàg. 25.

Ara bé, a més d'això, cal subratllar que van ser els republicans federals, precisament la força política que a l'etapa aconseguí l'hegemonia a Catalunya (si bé tingué també arrelament en altres zones d'Espanya com ara València o Andalusia), els que més clarament es manifestaren a favor d'una organització administrativa i territorial alternativa de l'Estat, malgrat que ho van fer de manera poc definida i des de percepcions diverses. En aquesta línia, s'ha afirmat que el federalisme del Sexenni, tot i no ser un moviment unívoc ni cohesionat, va constituir l'intent teòric i polític més important de reorganitzar l'Estat espanyol a partir de criteris no unitaris ni uniformes i, alhora, democràtics.⁸¹ Aquesta asseveració ens introdueix, a part de la voluntat de reorganització de l'administració territorial de l'Estat, un altre element important a destacar per interpretar el federalisme de l'etapa, i és que, en coherència amb l'ideari polític democràtic, la federació s'oferia als republicans catalans, també, com a la millor garantia de la construcció d'una societat democràtica, on el procés revolucionari quedés assegurat a partir del poder local i territorial, més pròxim a la població civil.⁸²

Els republicans federals van ser, així mateix, els que d'una manera més conseqüent insistiren en la necessitat de superar les mancances del procés d'integració nacional a Espanya, per a la qual cosa entenien l'alternativa no unitarista del federalisme com un instrument ineludible. Els federals catalans, ja aleshores, denunciaren les insuficiències del procés nacionalitzador espanyol, que vinculaven als excessius centralisme i unitarisme, tot declarant que:

En realidad, España constituye una federación ligada por medio de la tiranía del centro. Es un conjunto de nacionalidades independientes un día, con leyes, historia, idioma, tradiciones y costumbres diferentes; nacionalidades que han pugnado siempre por conservar su autonomía y que sin embargo de la sangre derramada, de los auxilios de los extranjeros, del absolutismo y de la inquisición no ha podido fundirse en una, no ha podido unificarse. Al contrario, los gobiernos unitarios, lejos de buscar esta unión en el enlace de los intereses de todas estas comarcas, han procurado introducir entre ellas la rivalidad para dominarlas a todas.⁸³

Segons la visió dels federals, la sobirania popular s'havia de fonamentar en l'assoliment d'una mancomunitat d'interessos entre els diferents territoris de l'Estat. En algunes de les seves manifestacions, els federals catalans sostingueren que, a part de la descentralització administrativa i econòmica, calia remodelar l'organització territorial de l'Estat tenint en compte «las diferencias naturales de tradición, costumbres, carácter, historia, idiomas, legislación civil, etc.»,⁸⁴ dels diferents territoris, que haurien de gaudir d'àmplia autonomia, no sola-

81. L'afirmació es troba a Francesc NADAL, *Burgueses, burócratas y territorio*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 1987, pàg. 55.

82. Sobre aquesta qüestió, vegeu PIQUERAS, «Detrás de la política...», pàg. 29-30; també, VILLENA, «La crisis del Estado...», pàg. 96-97.

83. *La Imprenta* (21-III-1873).

84. *La Independencia* (4-V-1871). Vegeu, en la mateixa línia, l'article titulat «La República y la Federalización» a *La Independencia* (17-II-1873).

ment administrativa, sinó també política. Els més radicals en aquest sentit van ser els republicans intransigents. Per a ells, els diferents territoris sobirans eren els que havien de pactar lliurement els termes de la federació. *El Estado Catalán*, que va ser portaveu dels intransigents catalans, va presentar, en fundar-se, com a eixos ideològics de la intransigència la lluita contra el falsejament del govern representatiu i contra la centralització «que oprimía y aún oprime a las provincias».⁸⁵ La insistència dels intransigents en l'autodeterminació federalista, tanmateix, seria motiu de divisió entre els federals catalans. No ens ha de sorprendre que Valentí Almirall, figura capdavantera del republicanisme intransigent barceloní durant el període de 1868-1873, passés a encapçalar, des dels inicis de la Restauració, l'opció federalcatalanista que, paradoxalment, el conduiria a distanciar-se del Partit Republicà Democràtic Federal.

Paral·lelament a les demandes descentralitzadores, durant el Sexenni començà l'auge de la Renaixença cultural catalana, que insistí en la defensa del particularisme català.⁸⁶ Entre d'altres, són manifestacions de la difusió d'aquest moviment, aleshores encara molt minoritari, l'aparició de diverses revistes en català i la fundació de les primeres entitats patrioticol·literàries, com La Jove Catalunya.⁸⁷ Tot i això, cal dir que, en general, els republicans federals catalans del Sexenni no establiren una relació mimètica entre les demandes de descentralització i la promoció de la realitat diferencial catalana. En canvi, en allò que coincidiren la majoria de republicans catalans va ser a queixar-se de les poques atribucions i recursos concedits a diputacions i ajuntaments en la llei d'organització municipal i provincial de 1870. Aquesta circumstància, segons denunciaren, els impedia d'actuar en àrees com el progrés econòmic o la instrucció pública. També es mostraren partidaris de la supressió de la figura del governador civil, que consideraven una intromissió del govern central en les activitats provincials, tot preguntant-se:

¿No trobarien ridícul que jo, sense haber estat may a casa de vostès, volgués venir-hi a manar y a donar ordres y disposiciones [...]?. Donchs això [...] fa'l gobernador civil respecte de la provincia.⁸⁸

A diferència dels republicans, els cercles monàrquics catalans rebutjaren amb contundència la idea de la federació, perquè hi veien un perill de trencament de la unitat de la pàtria. Així ho manifestarien, amb especial èmfasi, arran dels fets de la sublevació cantonal de l'estiu de 1873. Tot i això, també insistiren en la necessitat d'un major repartiment de les responsabilitats administratives entre govern central, diputacions i ajuntaments, que havia de comportar una simplificació i racionalització de l'administració central i del seu pressupost. Així

85. *El Estado Catalán* (16-IX-1869). El millor estudi sobre *El Estado Catalán* és de Josep PICH, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Catarroja, Afers, 2006.

86. Sobre aquesta qüestió, Maria Josepa VILACLARA, «Renaixença i particularisme català durant el sexenni 1868-1873», *Recerques*, 13 (1983), pàg. 133-142.

87. Vegeu Margalida TOMÁS, «La Jove Catalunya», dins *Homenatge a Josep M. Casacuberta*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981, vol. II., pàg. 383-407; i, de la mateixa autora, *La Jove Catalunya. Antologia*, Barcelona, La Magrana, 1992.

88. *La Campana de Gràcia* (26-III-1871). En la mateixa línia, *La Independencia* (6-V-1871).

mateix, sostingueren la necessitat que cada província administrés els seus impostos, cosa que repercutiria en unes millors infraestructures.

Tot i les il·lusions que els federals catalans havien dipositat en la República, un cop proclamada, el febrer de 1873, arran de l'abdicació d'Amadeu I, la direcció del Partit Republicà resistí la pressió dels catalans perquè fos federal. En general, des de la capital de l'Estat, tot sistema federal s'interpretava com una imposició catalana sobre els espanyols. Cal considerar que, en aquesta darrera etapa del Sexenni, hi haurien dos presidents de govern i quatre ministres catalans, un fet inèdit a la història de l'Estat. La premsa de la capital espanyola va renegar aleshores de «la influencia catalana en el ministerio», i s'exclamà del fet que «Cataluña impera en la capital de la República como en la misma Rambla de Barcelona; se siente palpar en todas las determinaciones gubernamentales el pensamiento y la vida del Principado catalán, como si el ambiente que respiran los hombres públicos en Madrid perteneciese a aquel territorio tan fértil en exageraciones y motines; y en una palabra, se dibujan en el horizonte de la política los marcados y repulsivos caracteres de una dictadura ejercida, en nombre de la intransigencia catalana, sobre el resto de la Península española».⁸⁹ La duresa de la campanya de la premsa madrilenya contra la influència catalana en el govern de l'Estat va ser denunciada, fins i tot, per la premsa conservadora barcelonina, que acusà la de la capital de l'Estat de voler «crear en España una Irlanda evocando recuerdos históricos y avivando odios que parecían extinguidos», i conclouia aventurant que «la cuestión catalana, que así nos parece se llamará luego [...], promete llamar tanto la atención pública, como la misma cuestión artillera, y el carlismo, y el federalismo mismo [...] ¿se trata de combatir el provincialismo o de defender otro, quizá ni aun éste, sino el matritismo [...]?».⁹⁰ En aquestes circumstàncies, la impaciència de la població catalana a l'espera de la proclamació de la federal es va posar de relleu en la seva declaració espontània a diverses localitats. A Barcelona, es produïren diversos intents de proclamació de l'Estat federal de la província de Barcelona o de Catalunya, majoritàriament protagonitzats per intransigents.

Quan, finalment, el mes de juny, les Corts votaren la república federal, els cercles republicans barcelonins mostraren una gran impaciència perquè es determinessin els Estats que l'havien de compondre. Fins i tot, en àmbits monàrquics es preferia una ràpida demarcació dels Estats que no una declaració espontània que desmembraria el país. És en aquest clima d'excitació que, el mes de juliol de 1873, es produïren les amenaces de la recentment creada Junta de Salvació i Defensa de Catalunya –integrada per representants de cadascuna de les quatre províncies catalanes i dels diputats a Corts catalans, del capità general, el governador civil, el president de l'Audiència, i l'alcalde de Barcelona–, de permetre la proclamació de les províncies catalanes com a Estats independents. Precisament, la formació de la junta estava relacionada amb l'extrema centralització i ineficiència de l'Estat espanyol. Des de l'administració central, no sola-

89. Es tracta d'un fragment de *La Iberia* que reproduïx *La Imprenta* (19-IV-1873). En aquest mateix exemplar, apareixen comentaris del mateix to de *Época* i *El Imparcial*.

90. *Diario de Barcelona* (22-V-1873). A l'exemplar es reproduïxen diversos articles de la premsa madrilenya on es fan afirmacions com la de que, per a «un catalán los españoles son tan extranjeros como los franceses».

ment es deixà les províncies sense recursos per a la lluita contra els carlins, sinó que es boicotejà les iniciatives de les autoritats locals, com ara la mateixa Junta. Aquesta actitud reflectia el temor de les autoritats davant la instal·lació de qual-sevol òrgan de representació que pogués significar un qüestionament de l'organització territorial de l'Estat vigent. Cal considerar que, per les mateixes dates, es produïren en diverses ciutats andaluses, a Cartagena i a Alcoi els intents cantonalistes, que també estaven connectats amb l'espera de la proclamació dels Estats federals, i que acabarien sent contundentment esclafats per les autoritats centrals.

El projecte de Constitució federal que es publicà el mateix mes de juliol no va ser ben rebut a Barcelona, a conseqüència del gran nombre de facultats que reservava al poder central, cosa que, segons els republicans, n'eliminava el seu suposat caràcter federal. La premsa republicana interpretava que:

No es el interés de las provincias, no son los principios ni las causas que han dado vida a la idea federal en España; es el Centro, son los intereses de éste los que en el proyecto dominan [...], no creemos que nadie pueda tomar en serio la palabra federal que acompaña al proyecto de Constitución.⁹¹

D'altra banda, tot i les pressions, la proclamació dels Estats federals no arribà mai, ja que, a mitjan setembre, se suspengueren les sessions a les Corts fins al gener, quan tingué lloc el cop d'estat de Pavia, que posà fi a la discussió del projecte de Constitució federal.

En realitat, a Barcelona i a Catalunya, malgrat els temors governamentals, ni tan sols els republicans intransigents no defensaren mai la separació de l'Estat. De fet, els reiterats intents de proclamació de l'Estat federal, més sovint a nivell de la província que no pas al de Catalunya, que es produïren durant la Primera República, es van fer pensant, bé com una federació, bé com una confederació amb la resta de pobles de l'Estat espanyol. Les acusacions de separatisme van venir sempre de Madrid i van ser rebutjades pels polítics barcelonins de tots els signes. Les dues amenaces de proclamar l'Estat Federal des de Barcelona, amb una certa col·laboració de les autoritats provincials, van ser fetes com a conseqüència de la impotència davant la ineficàcia de l'Estat. La primera, el març de 1873, quan hi havia el perill que caigués el primer govern de la República. La segona, el mes de juliol, davant les dificultats imposades pel govern per tal que des de Catalunya es pogués combatre amb eficàcia els carlins. Allò que buscaven els federals catalans era reforçar políticament el règim democràtic que anhelaven, davant la precària cohesió dels diferents territoris de l'Estat, tot estimulant el desenvolupament d'aquests darrers i el sorgiment d'interessos comuns.

També seria a la recerca d'un Estat espanyol més eficaç i legítimat que, un cop anihilades les propostes anticentralistes del Sexenni, es desplegarien a la Restauració les alternatives nacionalistes –i, sobretot, la catalana– justament en les zones més desenvolupades econòmicament (tot i que l'ideari del republicanisme federal del Sexenni no en seria el referent majoritari). Aquests nous nacio-

91. *La Imprenta* (2-VIII-1873). Vegeu, també, l'exemplar del dia 15 del mateix mes.

nalismes, que es consolidarien en el tombant de segle, si bé proposaven una alternativa a l'assimilació de la identitat nacional amb l'Estat, tanmateix no deixarien d'erigir-se en un reclam per a una Espanya anticoncentralista.

Sobre les particularitats del canvi polític a Espanya i a Catalunya

L'etapa del Sexenni de 1868 a 1873 constitueix una divisòria fonamental de la història política de l'Espanya contemporània, que assenyalava el moment del darrer impuls del liberalisme radical decimonònic. Un cop liquidada la Primera República, la Restauració de 1874 no significà la reposició del règim isabelí, però tampoc la victòria de la democràcia, que havia donat ideari a la Revolució de 1868. Justament, la finalitat del nou sistema del torn polític que pactaren els monàrquics sagastins i els conservadors a la Restauració, i que es basà en el caciquisme i el frau electoral, era evitar la temptació en amplis sectors del liberalisme d'una nova revolució política en nom de la democràcia.

Al llarg de la nostra anàlisi hem fet un esforç per interpretar l'experiència del Sexenni a Barcelona i a Catalunya en el marc més ampli de les particularitats del desenvolupament polític a Espanya en una perspectiva comparada amb Europa. La nostra reflexió ha partit de dues premisses aparentment paradoxals.

La primera d'aquestes premisses és la precocitat de la introducció del sufragi universal directe masculí durant el Sexenni a Espanya, considerant que, després de la Revolució de 1848 a França, la Revolució de 1868 a Espanya seria la següent en el continent europeu a trencar les concepcions restrictives de la ciutadania masculina. En una etapa en què, tant a Espanya com a Europa, s'enfrontaven diferents concepcions més o menys conservadores o radicals del liberalisme, va ser el programa del liberalisme radical democràtic el que va donar ideari a la Revolució de 1868.

Ara bé, i aquesta constituïria la segona de les premisses, ens ha cridat particularment l'atenció el contrast que la historiografia ha mostrat entre la precoç modernització política espanyola en les primeres etapes del segle XIX, i el retard comparatiu en els assoliments institucionals i democràtics en el període de la Restauració, que s'inicià després del Sexenni.

Per explicar aquesta aparent contradicció, hem cregut necessari aprofundir en les característiques dels processos de canvi polític més fonamentals que es donaren a Europa des de finals del segle XVIII fins, aproximadament, els anys de la Primera Guerra Mundial. Aquests processos els hem concretat, a grans trets, en tres. En primer lloc, la difusió de les formes de la política liberal encarnades en els règims constitucionals amb representació parlamentària. En segon lloc, el fraccionament del liberalisme polític en diverses opcions que passarien a enfrontar-se, en funció del major o menor grau d'amplitud que es volia atorgar a la representació i als drets dels ciutadans que hi anaven associats. I, en tercer lloc, però especialment rellevant per a la nostra interpretació, en l'avenç de la democratització, sobretot a partir del darrer terç del segle XIX.

Amb relació a les característiques d'aquest procés de democratització, ens ha resultat particularment significativa la distinció entre la mera forma del sufra-

gi i el força més complex procés de democratització política. La democratització política inclou, a més de l'ampliació del dret de vot, altres components, d'entre els quals nosaltres hem destacat el respecte als drets dels ciutadans, el desenvolupament d'una administració pública eficaç en les seves prestacions i l'ampliació de la consciència política a col·lectius socials cada vegada més extensos. Són els avenços en el conjunt dels diferents vessants de la democratització –que, certament, no van ser ni uniformes ni lineals– els que, sobretot a partir del darrer terç del segle XIX, en l'etapa de consolidació dels Estats-nació, van impulsar a Europa tant la creació de la ciutadania política com la de la identitat nacional. A la vegada, la ciutadania i la identitat nacional actuaren com a importants factors de cohesió social i de legitimació de l'Estat en el marc d'una societat de classes altament conflictiva.

La nostra anàlisi, amb voluntat comparativa de les característiques dels processos de canvi polític a l'Europa contemporània, ens ha permès distingir, sintetitzant, cinc fenòmens que, encara que no siguin exclusius, com a mínim en el seu conjunt sí que particularitzen el cas espanyol.

Un primer fenomen que marcà el sistema liberal espanyol a l'etapa contemporània és la insuficiència del sufragi universal com a mecanisme de representació de la voluntat popular. Durant les etapes del Sexenni i de la Restauració a partir de 1890, períodes en què fou vigent el sufragi universal, el marc electoral legal va ser conculcat utilitzant mecanismes diversos. A més, entre els mecanismes d'alteració de la voluntat popular destacava especialment, en el cas d'Espanya, el pes relatiu dels manejos de les autoritats i els governs. Una conseqüència del valor relatiu del sufragi a Espanya va ser la poca confiança d'amplis sectors socials en la lluita electoral i en les institucions polítiques i els partits com a instruments per arribar a realitzar els seus anhels, cosa que els conduí a buscar alternatives. Potser això pugui explicar-nos, en part, la presència de fenòmens diferents que prodigaren en la vida política espanyola i catalana contemporànies, com ara les insurreccions i els aixecaments populars, l'elevat abstencionisme electoral –que no és sinònim d'indiferentisme polític– o l'anarquisme obrer, entre d'altres.

Un segon fenomen distintiu del canvi polític a l'Espanya des del segle XIX, és que la conculcació del marc legal no va afectar solament la pràctica electoral, sinó també el respecte als drets dels ciutadans. L'exercici d'aquests drets, malgrat estiguessin legislat, sovint va ser suspès durant llargs períodes per les autoritats, per a la qual cosa aquestes se serviren de facultats extraordinàries. D'altra banda, també va ser característic d'Espanya, com a mínim fins ben entrat el segle XX, el caràcter poc igualitari dels deures dels ciutadans envers l'Estat, en particular, la pressió contributiva i el sistema de reclutament militar. El caràcter socialment injust d'aquestes obligacions va dificultar també la cohesió social a l'entorn de la idea de l'Estat i els seus símbols.

Un tercer aspecte a destacar al voltant de les particularitats del desenvolupament polític espanyol a l'etapa contemporània són les deficiències de les prestacions als ciutadans per part de l'Estat, que tenen la seva explicació en la perpetuació d'una administració pública ineficaç. Independentment de la legislació vigent, la burocràcia liberal espanyola, tot i estar extremament centralitzada, es

mostrà incapaç de traduir les demandes socials en realitzacions, es mantingué poc professionalitzada i actuà segons criteris partidistes.⁹² La ineficàcia de l'administració dificultà la integració dels ciutadans i la creació de la consciència nacional, cosa que va repercutir en la manca de legitimitat i d'estabilitat del sistema polític.⁹³ A la vegada, la falta de legitimitat del sistema polític tingué com a resultat, d'una banda, un increment de la conflictivitat social, molt elevada a l'Espanya del segle XIX i primeres dècades del XX en la comparació europea, i de l'altra, una major proclivitat de les autoritats a usar la força per apaivagar-la.

En quart lloc, constitueix una particularitat espanyola en la comparació europea la més llarga pervivència, juntament al frau electoral, de la política de notables, del clientelisme i el caciquisme. La perpetuació d'aquests fenòmens s'explica, en gran part, per la deficient contribució de l'àrea política institucional espanyola i els grups que hi operaven a la socialització política i a la mobilització i organització de la societat civil. Aquesta mancança va resultar en un subdesenvolupament dels partits polítics, que a Espanya no actuaren com a mobilitzadors de la societat civil. Alhora, en aquest marc, l'actuació de les elits polítiques de l'Estat liberal espanyol es caracteritzà per l'ús patrimonial de l'Estat, la utilització repetida de la força i la continuada presència de l'exèrcit a l'administració, a la societat i a la política, la incapacitat de crear mecanismes de moderació dels conflictes sorgits de les fractures de la societat civil i l'absència de polítiques reformistes i d'instruments generadors de consens polític.⁹⁴ En acabat, la supervivència del frau, el clientelisme i el caciquisme es convertiren en un llast per a la democratització, per a la creació de la ciutadania i per a la cohesió social entorn la idea de l'Estat, més enllà de la forma del sufragi i la legislació.

La cinquena i darrera característica que volíem destacar com a diferenciadora d'Espanya dels seus congèneres europeus, pel que fa al desenvolupament polític en l'etapa considerada, és l'aparició i consolidació de nacionalismes alternatius al de l'Estat-nació al tombant del segle XIX al XX, que erigiren la seva supremacia, justament, en les zones més desenvolupades de l'Estat.⁹⁵ En el moment del Sexenni, aquests nacionalismes alternatius no havien aparegut encara, però és en aquesta etapa quan es possibilità el seu futur sorgiment, en quedar derrotats, sense concessions significatives, els projectes descentralitzadors que plantejaven una reforma no unitarista de l'Estat-nació espanyol.

El Sexenni constitueix, en la història d'Espanya del segle XIX, el període en el que el protagonisme popular i la participació política democràtica van assolir la seva cota més alta.⁹⁶ Amb la Revolució de 1868, s'obrí una fase d'ampliació de la participació política, de legalització dels drets dels ciutadans, de major definició dels partits, de mobilització i politització de la societat civil i de qüestionament de l'articulació administrativa i territorial de l'Estat a la recerca d'una

92. Ho argumenta així NADAL, *Burgueses...*, pàg. 43.

93. L'assimilació del Nation-building amb la legitimitat de les institucions polítiques, es troba a FARNETI, *Sistema Político...*, pàg. 60.

94. Així ho defensa RIQUEL, «Reflexions...», pàg. 8-10.

95. Formula aquesta qüestió PÉREZ GARZÓN, «Memoria, ...», pàg. 34.

96. Ho afirma GUTIÉRREZ LLORET, «Sociabilidad política...», pàg. 154.

major eficàcia i legitimitat. Tanmateix, les diverses fraccions liberals que participaren en la Revolució no es reconciliaren sota el denominador comú de la democràcia que li havia donat ideari, cosa que restà suports al canvi polític.⁹⁷

A l'etapa del Sexenni, el republicanisme es constituí com a organització política de característiques més modernes, que trencava el vell esquema de partits de quadres propis de l'època isabelina i que pretenia ser un partit popular, amb afiliació nombrosa i imbricat en el teixit social.⁹⁸ Tot i això, durant el Sexenni, el republicanisme no aconseguí una real definició ni delimitació programàtica ni organitzativa.⁹⁹

Però, a més, des dels inicis del Sexenni i fins a la Primera República, al capdavant dels governs de l'Estat hi predominaren les forces monàrquiques, que presentaren unes actuacions molt poc democratitzadores. Prescindint del marc legal, les accions dels governs i autoritats polítiques de l'etapa es caracteritzaren per les pràctiques fraudulentes i caciquils, l'autoritarisme, les suspensions de garanties constitucionals, les substitucions de càrrecs de govern elegits democràticament i la utilització de la força militar davant els conflictes socials i polítics. L'alteració de la voluntat expressada pels ciutadans a les urnes, mitjançant els nomenaments de les autoritats i els falsejaments i coaccions electorals, sens dubte degueren de col·laborar a la pèrdua de confiança dels electors en el sistema polític, cosa que resultà en el creixent abstencionisme a l'etapa.

Podem concloure, per tant, que els grups polítics dirigents del Sexenni fracassaren a l'hora de desenvolupar les capacitats necessàries per satisfer els nous requeriments sorgits de l'augment de la mobilització política, que havia potenciat la introducció del sufragi universal. Conseqüentment, polítics i partits no aconseguiren legitimar-se davant els seus electors, cosa que dificultà la identificació d'aquests amb el sistema i, de retruc, la construcció de la ciutadania i la cohesió entorn el model d'Estat. La reacció liberal conservadora que significà la Restauració a partir de 1874, tot i no ser pròpiament una contrarevolució, va anular molts dels assoliments socials i polítics en sentit democratitzador aconseguits en el Sexenni.¹⁰⁰ Les dècades següents no coneixerien un marc parlamentari que se situés tan en línia amb els més avançats d'Europa.¹⁰¹

Durant el Sexenni, quedaren frustrades, també, les demandes d'una reforma no centralista de l'articulació administrativa i territorial de l'Estat amb la finalitat d'incrementar l'eficàcia de l'administració pública i les prestacions als ciutadans. Aquesta frustració fou especialment efectiva a Catalunya, on les propostes anticentralistes, si bé amb plantejaments diversos, gaudiren del recolzament de totes les forces polítiques. Tot i això, van ser els republicans federals, que eren la força política hegemònica del període al Principat, els que més clarament es manifestaren a favor d'una organització administrativa i territorial alternativa de l'Estat. Els federals de l'etapa, veien la federació com la millor garantia de la

97. Hi estan d'acord MILLÁN i CRUZ, «Was the liberal revolution...», pàg. 294.

98. Ho explica Rosana GUTIÉRREZ LLORET, «Sociabilidad política...», pàg. 158-159.

99. L'afirmació és de GABRIEL, «El republicanismo militante...», pàg. 164

100. Ho explica Pedro Carlos GONZÁLEZ CUEVAS, «La inflexión autoritaria del liberalismo español», dins SUAREZ (ed.), *Las máscaras ...*, pàg. 427-469, especialment pàg. 427.

101. Ho ha analitzat PÉREZ GARCÍA, «El parlamentarismo español...», pàg. 53.

construcció d'una societat democràtica. Alhora, per als republicans federals, la federació constituïa un instrument eficaç per superar les mancances del procés d'integració nacional a Espanya.

En acabar, a Catalunya, l'experiència del Sexenni, en evidenciar la intransigència de les autoritats governamentals davant qualsevol proposta que qüestionés el model centralista i unitarista d'Espanya, reforçà la consciència sobre les singularitats i les exigències del caràcter més modern de la seva estructura econòmica i del seu teixit social. Hi va contribuir el debat polític obert per primer cop a l'etapa sobre la configuració política i administrativa de Catalunya. També cal considerar que el Sexenni fou un moment important d'impuls catalanitzador, que es reflectí, tant en l'ús de la llengua oral i escrita, com en notables manifestacions de caràcter literari i cultural. Poc a poc, i de manera força entrebancada, aquesta consciència de peculiaritat s'aniria estenent a l'àmbit polític. Quan, a finals de segle, a Catalunya, tornessin a aparèixer, amb més força, les demandes de descentralització administrativa i econòmica i d'autonomia política –tot i que l'ideari del republicanisme federal del Sexenni no en fos el referent majoritari–, ho farien posant en qüestió la idea d'Espanya com a Estat-nació i proposant un nacionalisme alternatiu que, tanmateix, tampoc no es plantejaria defugir el marc estatal.